

תולדות ה"איחוד" – התאחדות ציונים דמוקרטיים בפולין בשנה הראשונה לקיומן, אוגוסט 1944-1945*

1. לובלין, אוגוסט 1944 – ינואר 1945¹

הרעיון של חידוש תנועה ציונית בפולין לאחר מלחמת העולם השנייה הועלה על ידי שלושה ניצולים, שהגיעו ללובלין בסמוך לשחרורה, בסוף יולי 1944. מיכאל (מנדל־מקס) קוסובר,² מחסידיו הנלהבים של יצחק גרינבוים לפני מלחמת העולם השנייה, הגיע ללובלין עם אחיו שלום,³ אחותו אסתר־רגינה וניסו מרדכי (Mietek), יליד לובלין; עם ד"ר ראובן פלדשו,⁴ שהסתתר יחד עם משפחת קוסובר בתקופת הכיבוש ועמד כראש מפלגת המדינה מיום הקמתה; ועם מרדכי זונשטיין⁵ שהגיע מספר ימים לאחר מכן והשתכן בבית פרץ, ששני האחרים כבר מצאו בו מקלט. זונשטיין היה חבר פועלי־ציון (צ"ס) לפני המלחמה.

* באיסוף החומר לעבודה זו, במיונו ובראיון חברים לגבי התקופה הנדונה, השתתפה רבות הגב' ולסיה לוסטיג, ותודתי נתונה לה על כך.

1. להכנת התקופה ראה: חנה שלומי, "ראשית התארגנות של יהודי פולין בשלהי מלחמת העולם השנייה", גל עד, מאסף לתולדות יהדות פולין, אוניברסיטת חל־אביב תשל"ה (להלן: שלומי, ראשית ההתארגנות), עמ' 287-331; אברהם רוזנמן, "האיחוד בפולין 1944-1950", אנציקלופדיה של גלויות, "אחריתה של יהדות פולין", כרך 12 (וארשה ג) (להלן: רוזנמן, האיחוד), עמ' 509-514.

2. פולין 1908 – ישראל 1978. ראה שיחה איתו, 2.4.71 ו־18.8.71, ארכיון המכון לחקר התפוצות, אוניברסיטת חל־אביב (להלן: אמח"ת) J.N.V.463/6 (להלן: קוסובר, שיחה). בינואר 1946 ניהלו קוסובר וזונשטיין בוועד היהודי המרכזי את המאבק להגשת ממורגרום מוסכם על כל המפלגות לוועדה האנגלו־אמריקאית, בעד פתיחת שערי ארץ־ישראל לשארית הפליטה היהודית.

3. ראה שיחות איתו, 27.9.1990, 8.10.1990 (להלן: שיחות עם שלום קוסובר).

4. ד"ר ראובן פלדשו כן־שם (ספרן). לפלדשו היו שלושה שמות משפחה. הוא נולד ב־1900 בפולין בעיר בוצ'ץ. בשנת 1919 היה חבר קיבוץ קרית־ענבים. יצא לפולין סמוך לכך וסיים את לימודיו כמוסמך לרבנות וד"ר לפילוסופיה. פרסם ספרים רבים. רשימת תפקידיו הציבוריים בפולין עד פרוץ מלחמת העולם השנייה, ראה: ראובן כן־שם, "פולין ברענט", צענטראל פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע, בוענאס איירס 1960. ראה גם שיחה איתו, 9.6.71 אמח"ת 463/7 נאח (להלן: פלדשו, שיחה).

5. מצאו מעיר סטשוב. אחרי עלייתו לארץ היה בעל הצאח הספרים "מגוריה". ראה ראיון איתו, 5.8.71 נאח 463/5 (להלן: זונשטיין, שיחה).

לפי הערכתם היו בלובלין באותם הימים כ-30 יהודים ניצולים. השיחות בשאלה, מה יעשו הציונים אם וכאשר יינצלו אחרי המלחמה, היו נושא קבוע בין ד"ר פלדשו ומשפחת קוטובר עוד בימים שישבו בכונקרים. עתה הצטרף אליהם וונשיין, והגיע הזמן לנסות ולראות אם יש מקום לדבר על חידוש הציונות בפומבי. ד"ר פלדשו החל לגבש את עקרונות החייאת התנועה, למרות שמספר הניצולים סביבם היה קטן מאוד, ובלבם כרסם החשש שמא יישארו מעטים גם להבא.

אחד העקרונות של התנועה שעמדה לקום היה הרצון לשמור את אחדות המעט הזה – ולא פיזור בין-מפלגתי, כפי שהיה קיים בעם היהודי עד מלחמת העולם השנייה. עיקרון זה היו צריכים ניצולי השואה להסביר ליישוב היהודי בכואם לארץ-ישראל ולדרוש ממנו להצטרף אליהם. היציאה מפולין והעלייה לארץ-ישראל היו העיקרון השני של פלדשו.

מדי יום נוספו ניצולים, ורבים מהם באו לשמוע את דברי פלדשו. עם אלה שנראו בעיניו מהימנים, הוא דיבר על חובת הנקמה בגרמנים – דבר שהיה כרוך בסכנות רבות. תחילה דובר על הקמת מפלגה יהודית דמוקרטית, אבל בספטמבר, עם קבלת הרשות מהשלטונות הפולניים לרישום הארגון כחוק, טוכם שמוחר גם לציין שזו מפלגת היהודים, ושמה הוא "התאחדות ציונים דמוקרטיים", ה"איחוד" (Zjednoczeni Sjonistow Demokratow). ד"ר פלדשו אף יודע לספר, שהוא זה שהציע את השם למפלגה החדשה. לדבריו השלטונות הפולניים קיבלו את הרעיון של קיום מפלגה ציונית אחת במדינה, כיון שזה תאם את שאיפתם לאיחוד מפלגות גם במחנה הפולני.

ד"ר פלדשו נבחר כיו"ר המפלגה. שמו התפרסם מיום ליום בלובלין כמסביר הבלתי נלאה של רעיונות הציונות הקמה לתחייה. בספטמבר היו רשומים כ-2000 יהודים, מן הראוי לציין, שהתארגנות הציונית קדמה לכל התארגנות יהודית אחרת אחרי המלחמה בפולין⁶ לצערנו לא נותרו בכתב דברי פלדשו עצמו מאותם הימים. שנים לאחר מכן העלה מיכאל קוטובר זיכרונות על הקמת ה"איחוד", ובהם השתקפו היטב האווירה בה הועלו רעיונות היסוד של התנועה והלכי הרוח של מקימיה.⁷ וכך מספר קוטובר:

בערב אחד, לאחר יום שרבי של אוגוסט, התאספנו כולנו בבית ברחוב ווישינסקי. עדיין היתה בעיר חובת ההאפלה; בבית בו היינו שמענו פתאום שמישהו מפזם מנגינה מוכרת לנו. היה זה "הכניסינו תחת כנפך" של ביאליק, המנגינה הזכירה לנו את החיים הציוניים, את אוזירת סניפים ציוניים. נולדו בנו געגועים חזקים לאותם החיים, לאותה

6. ראה שלמה קלס, פעילות ציונית של פליטים יהודים כבית המועצות בשנים 1941-1945 וקשר הישוב היהודי בא"י עמהם, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1985 (להלן: קלס), עמ' 274.

7. הקטעים להלן היום כפי שפורסמו בחוברת לזכרו של מ' קוטובר ביולי 1985, בעריכת גרשון הל ואליעזר ג' רובינשטיין, עמ' 77. (בתאריך שניתן שם נפלה טעות. הרברים נלקחו מעיתון Opinia, כתב העת של ה"איחוד" בשפה הפולנית, 15.2.49 ולא 1944) (להלן: קוטובר, חוברת).

האווירה, בה חונכנו וגדלנו. הלכנו בכיוון ממנו באה המנגינה. שר אותה ברוג'ניש, אחד ממשחכני הכית, שמוצאו היה מעיירה יהודית קטנה, שכמונו התגעגע, אם לא לעבודה ציונית, אז בוודאי לאווירה שהיתה סביבה.

[...] אז בעומדנו בבית פרץ נולדה בנו המחשבה על חידוש העבודה הציונית. חסרי כוח, לא חשבנו על מנחה, אלא על עבודה ציונית. חסרי דיור, לא חשבנו על בתים לעצמנו, אלא החלטנו להקים בית לציונות. לבית זה קראנו "איחוד", וניגשנו להקמתו על יסודות חדשים, שנבעו מהניסיון שרכשנו בהתנסויותינו הטרגיות ביותר. המסקנה, ששה מיליון קורבנות נפלו רק בגלל היותם יהודים, וההיטלריוס הוא האויב הגרול ביותר של עמנו – בפעולתו הרצחנית לא הבדיל בין ציונים ללא ציונים, בין סוציאליסטים ולא סוציאליסטים [...] והיה משמיד אותנו רק כיהודים.

[...] האם אפשר היה להתחיל את פעולתנו הציונית על אותם היסודות כפי שהתנהלו כשהיינו שלושה וחצי מיליון יהודים בפולין? לחדש את כל המפלגות, כאילו לא קרה כלום בינתיים? לא. לא יכולנו להוציא לעצמנו תעודת עניות ותעודת איבוד הזיכרון הפוליטי. כהיותנו אז קומץ אנשים בלבד, החלטנו לצעוד תחת דגל של אחדות לאומית, להשליך כל פרטיקולריות, להשאיר בצד אינטרסים של קבוצות ולקחת ממסורת העבר רק את מה שהיה בה יצירתי, ציוני, מתקדם ודמוקרטי. החלטנו להקים את ה"איחוד" [...] החלטנו לקחת דוגמה מהעם הפולני שהחליט להקים חזית אחידה [...].

סביר להניח, שכויכרונותיו על הקמת ה"איחוד" השתדל קוסובר, שהיה מראשוני שומעיו של פלדשו, להביא כמעט מילולית את דברי מורו ורבו. בזמן שעבר מאז נאמרו דברים אלה על ידי ד"ר פלדשו ועד להעלאתם על הכתב הם הפכו למעין מגילת יסוד של ה"איחוד", מבחינת התוכן והסגנון.⁸ בשנה שלאחר הקמת התנועה כתב מקסימיליאן (מילק) טאוכנר⁹ על לירתו של ה"איחוד", את הדברים הבאים:¹⁰

מבחינה היסטורית האיחוד הוא ביטוי לסנטימנטליות פוליטי וריאליזם פוליטי. הנה הגיע השחרור. היהודים יצאו מהחורים ומהיערות, אדי הדם עדיין היו באוויר. יהודי היה מתבק כל יהודי שנזדמן בדרכו. הצלה בנס! אחי אנחנו חיים! נאהב איש את אחיו! אם נתרגם הרגשה זאת לתחומה של הציונות, נביך את יסודה הרגשי של ה"איחוד". העבר הנורא והמטרה הגדולה שיש להשיגה במהירות הם המאחדים אותנו. לכן למה להתפצל? נהרגנו ללא הבדל של השתייכות. וזה מחייב. אשר לריאליזם הפוליטי: אנחנו נותרנו מעטים, עד כדי גיחוך. שורותינו היו רלילות. היה עלינו לשנות את הפרוגרמות, ובראש ובראשונה חובה היתה עלינו להבליט את המסקנות הנובעות מהטרגדיה שעברה עלינו – לשנות את הסטאטוס הפוליטי שלנו ולהשיג מדינה יהודית בארץ-ישראל.

8. ראה אברהם רוזנמן, "האיחוד – קוויס לרמותו ופעילותו", משואה, יט (ניסן תשנ"א), עמ' 204-205.

9. מראשי הנוער הציוני בגליציה המזרחית. ניצל בעזרת ניירות אריים בווארשה. היה עורך Opinia על פעילותו ב"איחוד" בהמשך.

10. קטע ממכתב שנכתב כ"27.7.45 אל ד"ר יצחק שוורצברט בלונדון (הארכיון הציוני 460-462). באותו היום כתב מכתב כמעט זהה לחבריו מהנוער הציוני בארץ-ישראל (נספח מס' 1) (ארכיון משואה, אוספים/8/848).

המצב חייב, לצד פעולה ציונית בלובלין, לעסוק בהגשת עזרה כללית ליהודים ולפעול לארגונם. הניצולים נזקקו לא רק לעזרה כלכלית, אלא גם לסעד נפשי ומשפטי. מייסדי ה"איחוד" יחד עם ד"ר שלמה הירשנהורן, רופא, איש ה"בונד", תושב העיר שניצל בה, ומרק (מלך) ביטר, איש פפ"ר שחזר ממאידנק, יזמו לשם כך "ועד" יהודי מקומי. בהקמת המוסד לא דובר על מפתח מפלגתי. קבעה אך ורק נכונותם של האנשים לקחת על עצמם משימה זו. בעיר לובלין עצמה, בימים הראשונים לשחרורה, החלו להתרכז יהודים שונים, והיה הכרח, גם אם לא כל הנמצאים התכוונו להישאר בה, ליצור בעיר כתובת יהודית.

החיים בעיר הלכו והתקדמו, כשבינה ובין מחנה מאידנק אין כל מחיצה.¹¹ עדיין התגוללו בפרבר נורא זה גופות וחלקי גופות של קורבנות הזוועה הנאצית. נוסף ליהודים המעטים שניצלו בעיר ובמחנה החלו להגיע לכאן קבוצות קטנות של ניצולים ממחנות העבודה של הגרמנים באוקראינה, שהצליחו לברוח לפני שהגרמנים הצליחו לחסלם. רבים מאלה לא היו אזרחי פולין כלל. נוסף להם הסתובבו בעיר יהודים אנשי הצבא הפולני והרוסי שחנה בה, או עבר דרכה מערבה. היו בהם כאלה שנכנסו ל"וועד היהודי" כדי לחפש בין רשימות הניצולים – אולי ימצאו ביניהם רמז על משפחותיהם. היו שהשתתפו במקרה באינו אסיפה יהודית, והיו שרצו סתם להימצא בין יהודים, והיו שביקשו לנצל את החופשה הקצרה לפני יציאה למלחמה, שלגביהם טרם נגמרה, לביילי מזמן.

נביא כאן את עדותם של שני חיילים יהודיים שהיו במאידנק כאותם הימים. דוד ליכטנשטיין-איידסקי, שחנה עם יחידתו במאידנק, סיפר כי היו בעיר כ-150 יהודים.¹² יודל לוסטגרטר, שהפלוגה בה שירת היתה בין הראשונים שנכנסו למאידנק, חש שהארמה עדיין רועדת מ"אלה שנקברו חיים".¹³ את זעמם שפכו חבריו על מספר אנשי ס"ס שתפסו במקום.

אליעזר לירובסקי, שהגיע לעיר בראש הפרטיזנים היהודים מרובנה בסוף דצמבר 1944, מצא בה כבר כמה אלפי יהודים והרושם שקיבל היה, ש"רובם היו תועי דרך שעסקו בעיקר בחיפושים. חיפשו אולי קרובים שנשארו בחיים; חיפשו אפשרות להגיע לאמריקה, לקנדה, ארגנטינה וכו'. חיפשו דרכים להברחת מטבע-חוץ וסחורות שונות. היו גם אנשי התנועות הציוניות לשעבר,

11. לשם בדיקת הזוועות שנתגלו במקום הוקמה ועדת חקירה משותפת לברית-המועצות ותולין. על הקמתה ומסקנותיה ראה -Dokumenty i Materiały do stosunków Polsko-Radzieckich, Książka, 1974, str 199 251-235. ד"ר א' זומרשטיין היה חבר בוועדה הנ"ל.

12. לפי דבריו, לאחר שנודע לו עברו של המקום, כתב מכתב למשה קול, לירושלים (הארכיון הציוני, 1451, העתק בארכיון משואה, 0901); בשיחה איתי בקיץ 1990 הוא לא זכר כי כתב את המכתב הנ"ל. עם סיום המלחמה נשאר בברלין. היום הוא גר בכפר-שמריהו; אין לו קשר עם התנועה.

13. ראה יודל לוסטגרטר, "ספר לובלין".

שחיפשו דרך לארץ-ישראל, אך אלה האחרונים היו המיעוט.¹⁴ במצב זה הגיש הוועד היהודי ראשית כל סעד כלכלי. קוסובר וזונשיין כיהנו בו כראשי המחלקות למרשם התושבים וגוברות. אלה שחיפשו סעד נפשי או יערץ בענייני אישות ובבעיות משפטיות יכלו לפנות לד"ר פלדשו, שכפסיכולוג ורב היה בעל סמכות טטפל בכל העניינים האלה. מקום מגוריהם של שלושת חברי הוועד האלה שימש מועדון לכל המתעניינים בציונות.

החל מסוף דצמבר 1944 ובמשך ינואר 1945 הפכה העיר לובלין למרכז דיונים של קבוצות ציוניות שונות על דרכם של שרידי יהדות פולין למימוש הרעיון הציוני. במקביל לעיסוק בשאלה המעשית, המידית, של חיפוש דרך ליציאה מהירה מפולין, במקום זו שנחסמה בטשורנוביץ, התקיימו כאן דיונים על מהות הרעיון הציוני ועל ההליכה לקראת מימושו, רהיינו לקראת הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. הועלה גם נושא השיקום של חיי היהודים באירופה בכלל ובפולין בפרט. הקבוצות הגיעו ללובלין זו אחרי זו כפרק זמן קצר, בין סוף דצמבר 1944 ותחילת ינואר 1945. להלן איפיון בקצרה.¹⁵

ראשונים הגיעו הפרטיזנים מרוכנה עם ליזור לירובסקי.¹⁶ שם של אנשי הקבוצה הזאת ושל מנהיגה ליזור הלך לפנייהם והתפשט במרחב סביב העיר רובנה. היה ידוע עליהם, שהשתתפו בשחרור העיר בראשית פברואר 1944, ומיד לאחר מכן לקחו על עצמם את העול של מתן כבוד אחרון לחללים יהודים שנרצחו או נפלו בקרבות והכיאום לקבר ישראל. גם לניצולים דאגו פרטיזנים אלה, ובאישור השלטונות הצבאיים בעיר הקימו מעין קהילה יהודית שסיפקה דיור, אוכל, הגנה, מקומות תפילה וכו'. כל זה עשו כשהם עדיין לבושים במדים צבאיים וחמושים באקדחים אישיים. במקביל לפעולות הנ"ל העז ליזור, שהלך והתקבל כמנהיגם של הפרטיזנים שסביבו, להשמיע בפומבי את דעותיו הציוניות וניסה להקנות להן נפשות, ועובדה זו היקנתה לו הילה של גיבור לא רק בשדה הקרב. שארית הפליטה הכאובה והקטנה, שניצלה אחרי השפלות רבות, כמהה לאישים שישמלו את ההעזה והגבורה של בני עמם, וקבוצת רובנה סיפקה את הצורך הזה.

על הפעולה הזאת יש להוסיף, כי ב"17 במרס התקיים כבר טקס ייסוד ארגון הפרטיזנים היהודים והשבעת חברים. בסעיף הציוני במצע שהוצג בטקס נאמר:

מעטים נשארו, אחד מעיד ושניים ממשפחה, אך על אלה המעטים מטיל הגורל שליחות, והשליחות היא – המשך הקיום היהודי [...] הקיום הזה אפשרי לא ברוסיה

14. ראה אליעזר לירובסקי, *לעת גבורות*, הוצאת "כרית ראשונים", ארגון ותיקי התנועה הציונית ופעיליה (להלן: לירובסקי, *לעת גבורות*), עמ' 95. לפעילותו כראש ארגון הפרטיזנים היהודיים בעיר רובנה נחזור בהמשך. היו שני אחים לירובסקי: אליעזר,

המנהיג ומחבר הספרים, ואברהם, שעבר יחד עם רוזיקה קורצ'ק את הגבול לרומניה. 15. ראה אניטה שפירא, *ההליכה על קו האופק*, תל-אביב תשמ"ח (להלן: אניטה שפירא), עמ' 332-335.

16. ספרו השני של לירובסקי, *ושכיב האש לא דעך*, תל-אביב 1986 (להלן: שכיב אש), עמ' 149-150.

ולא באוקראינה, לא כפולין ולא בליטא, אלא אך ורק בארצנו, במולדתנו, בארץ-ישראל, ולפיכך, מצווים אנו מעתה לחתור בכל הדרכים לארץ-ישראל.¹⁷

צריך להביא בחשבון, שבמרס 1943 עדיין לא הוקם "הוועד היהודי המארגן" שעל יד ו.פ.פ. במוסקווה, ולפי דברי לידובסקי, לא היו לו ולחבריו כל מידע על ארץ-ישראל ועל המתרחש בה.¹⁸ המחשבה הציונית והפעילות הארגונית ברובנה נבקעו ממעמקי הצרכים הנפשיים של לידובסקי וקבוצתו, בלי כל השפעה מבחוץ. לאחר כחמישה חודשים – עם שחרור לובלין – העלתה קבוצת ניצולים קטנה, עוד לפני שידענו על קיום התארגנות יהודית ברובנה, רעיון ציוני דומה ביסודו, והקימה סביבה את תנועת ה"איתור".

אחרי הפרטיזנים הגיעו ללובלין אנשי השומר הצעיר, עם מרדכי רוזמן בראשם, שעברו את ימי המלחמה במעמקי אסיה הסובייטית, ומאז קיץ 1941 היו מנותקים מהנעשה באירופה המזרחית וממחוזות מוצאם. קורות הקבוצה הנ"ל הן פרק חשוב בתולדות השומר הצעיר בימי מלחמת העולם השנייה, וזכו לתיאור מפורט על ידי שלמה קלס.¹⁹ כבואם ללובלין הביאו איתם ניסיון וידע שלא היו לקבוצות ציוניות אחרות בעיר באותו הזמן, כשני תחומים:

1. הכרה אישית עמוקה ואמינה של החיים במשטר הסובייטי: דעותיהם השליליות לגבינו הדהימו במידה רבה את אנשי השומר הצעיר שאיתם נפגשו בלובלין, וערערו אצל רבים מהם את ההתפעלות ממשטר זה.
2. ידיעות על הנעשה בארץ-ישראל ובפרט בתנועתם, שהיו מבוססות על קשר מכתבים רצוף שהצליחו לקיים בינם ובין חבריהם במולדת. תוך ימים ספורים הגיעו אחריהם אנשים שהקימו את ההתארגנות היהודית-הציונית בוילנה אחרי שחרורה (13 ביולי 1944).

גם בעיר וילנה, בדומה לרובנה, לקחה על עצמה קבוצת הפרטיזנים – אבא קובנר, ניסו רוניק ואחרים שחזרו אליה – את הדאגה לצרכים המדיניים של אחיהם הניצולים.²⁰ במקביל המשיכו הציונים בשיח בינם לבין עצמם, שהתנהל כאילו ה"קואורדינציה" שהתקיימה כניהם בימי הגיטו ממשיכה לחייב אותם. פעילות ציונית בעיניהם פירושה היה באותם הימים, חיפוש חברים שניצלו וארגון יציאתם בכיוונים שיובילו לגבולות ברית-המועצות ורומניה, ואחרי מעברם, נראתה ההליכה לארץ-ישראל כבעלת סיכויים להגשמה. בסוד התכנון הזה הוכנסו רק חברים מתנועות נוער ציוניות בעבר ואנשים מקורבים אליהם. בין אנשי הריכוזים מרובנה ומווילנה היו כבר הידברות ושיתוף פעולה, שהחלו עם ביקורו של ניסן רוניק ברובנה בספטמבר 1944, והביאו להליכה

17. שם.

18. על הקמת הוועד היהודי המארגן במוסקווה ראה שלומי, ראשי ההתארגנות, עמ' 317-315.

19. ראה הערה 6; רובו של הספר מוקדש לתולדות הקבוצה הנ"ל.

20. על ההתארגנות בוילנה ראה רוניק (רייזל) קורצ'ק, *להבות באפל*, מורשת (מהדורה שלישית, 1965), עמ' 301-304; ניסן רוניק, "התנועה בגיטו וילנה", *משואה*, יג (תשמ"ד). רוניק היה חבר הנוער הציוני. היה חבר ה"קואורדינציה" בגיטו וילנה.

משותפת לכיוון הגבול שבין בריחה המועצות ורומניה.²¹ עם כואו של קובנר נוצר סביבו מעגל שני של מתדיינים, שכלל בעיקר את חברי השומר הצעיר. בחלק מהדיונים השתתפו גם אנשי קבוצת לידובסקי. למעשה לא היו חילוקי דעות מהותיים בין שני המעגלים. שניהם הכירו בצורך לצאת כמהירות מפולין. כולם, פרט ל"איחוד", שללו את רעיון שיתוף הפעולה עם העוסקים בחידוש החיים הציבוריים היהודיים בפולין. דהיינו, עם הוועד היהודי המרכזי והציונים שירצו לבנות תנועה ציונית בארץ זו. אי לכך היה נראה באותו הזמן, כי ה"איחוד" יישאר המפלגה הציונית היחידה בפולין. מעניינת העובדה, שהמלה "איחוד" החלה לשמש באותו זמן כמילת קוד לניצולים, כאשר רצו להביע את רצונם להקים מסגרת משותפת לפעולות ציוניות כלשהן, מבלי להיכנס להבדלי תוכן ביניהן. לאחר שנים כתב לידובסקי על הנכונות בין הניצולים לביטול מסגרות ישנות והליכה "ביחד". "מעולם לא שאלתי שום פרטיון או לוחם, על אילו מפלגה או תנועה הוא נמנה".²² בין אחדים מקבוצת לידובסקי ובין פלדשו הועלה בסודי סודות עניין הנקמה בגרמנים. השיחות שהתקיימו בחוגים הציוניים כלובלין באותם הימים, והשאפה לתנועה אחידה שתקיף את כל החומכים ברעיון זה, לא נעלמו מעיניהם של השלטונות, ורצוי היה כנראה, מבחינתם, שיריעה מוסמכת על כך תגיע לארץ-ישראל.²³ ואומנם בעיתון הארץ הופיעה באותם ימים הידיעה הבאה:²⁴

[...] הציונים שוב אינם מפולגים, אלא יש נטייה להקים הסתדרות מאוחדת של כל הקבוצות, מ"המזרחי" עד השומר הצעיר ו"הפועל ציון". ראשי התנועה הציונית הם ד"ר זומרשטיין (ציוני), ד"ר פלדשו (מפלגת המדינה הציונית), זוסובר [כנראה יש כאן שיבוש של השם קוסובר] וא.ב. קובנר (השומר הצעיר) [גם שמו הפרטי של קובנר לא הובן על ידי מרפיסי הידיעה].

המפגשים בין קובנר לבין פלדשו החלו מן הסתם מיד אחרי שהראשון הצטרף לוועדה ההיסטורית המרכזית, שפלדשו היה ממייסדיה.²⁵ ללידובסקי זכורות שתי

21. על ביקורם של רוזיקה קורצ'ק וניסן רוניק בעיר זו לשם תיאום בין שני המרכזים ראה רב לוי, "בריחה מתמשכת של שרידים", מתוך *יהדות מזרח אירופה בין שואה לתקומה*, אוני' בג'ורדון, קרית שדה בוקר תשמ"ז, עמ' 394-395. על ביקורה של רוזיקה בעיר זו ראה קלס, עמ' 263.

22. שביב האש, לעיל, הערה 14, עמ' 192.

23. אין להניח שיריעה על כך היתה מתפרסמת שלא ביריעת השלטונות הפולניים. היא משתלבת היטב במתקפת ההסברה שנוהלה באותם הימים ממוסקווא, להשגת רעת קהל חיובית אצל יהדות המערב למען המשטר החדש בפולין. על כך ראה ח' שלומי, "פעילות יהודי פולין למען חידוש חיי היהודים במדינה, ינואר-יוני 1945", *גלעד*, עמ' 209.

24. ראה הארץ, 30.1.45.

25. על הוועדה ההיסטורית המרכזית, הקמתה ופעילותה, ראה: Rok Pracy Centralnej Komisji Historycznej, Lodz 1946. על הצטרפות אבא קובנר למוסדותיה ראה שם, עמ' 7.

פגישות ביניהם בנושא הנקמה בגרמנים.²⁶ מעניינת במיוחד העובדה, ששניהם, פלדשו וקובנר, השתמשו במסע ההסברה שלהם במטבעות לשון כמעט זהות, כגון "לקח השואה", "מפלגת העדים" (לדמיון ברעיונות של שניהם נחזור בהמשך). בכתביו של קובנר ובהרצאותיו לא הוזכרו שמו של פלדשו ודעותיו.

כל מי שעוסק בפן כלשהו של החיים היהודיים שהחלו להתרקם בעיר זו כפולין חייב להתעכב על מקומו של ד"ר אמיל זומרשטיין. זומרשטיין היה ציוני כללי, שסטאלין הוציא אותו מהכלא חולה ותשוש, כדי לצרפו ל.פ.ק.ו.ג. (הוועד הפולני לשחרור לאומי) בדרגה של שר, כדי ליצג בפני העולם המערבי את רצון הקרמלין והממשלה הפולנית לשקם את חיי היהודים בפולין, וכדי לבשר לעולם, שמוסקווה מכירה בציונות כאחד הפיתרונות לבעיה היהודית. זומרשטיין הכיר על בשרו את סבל הכלא הסובייטי ואת חקירות הנ.ק.ו.ד., ואין פלא שהיה זהיר מאוד בהליכותיו, חשש מפני מעורבות בכל יוזמה עצמית של הציונים להתארגנות הציונית בכלל, ובעסקי הבריחה בפרט. הוא ידע שעדיין נמצאים כ-200,000 מיהודי פולין כרחבי ברית-המועצות, ושמצל סטאלין טרם נפלה ההכרעה לגבי חזרתם לפולין. פעולות הבריחה היו עלולות להתפרש במוסקווה כסטייה מהקו על פיו היה עליו לפעול. לעומת זאת הראה זומרשטיין תשומת לב וסבלנות רבה לסיפורי אנשים בורדים שהיו זקוקים לה, ורכים מאוד היו פונים אליו. כך, למשל, מספר מיכאל יצחקי על פגישתו עם זומרשטיין;²⁷

הצלחתי להתקבל לראיון אצל ד"ר זומרשטיין; הוא היה מאוד נרגש משני דברים: מהסיפור האישי שלי בעניין בריחה מהפורט התשיעי, ובמיוחד מזה שארם צעיר, במקום לדאוג לעצמו, הציב לעצמו מטרה לדאוג לאחרים שהיו בסכנה.

בעוד שאין בירדנו כל דיווח של דוד מלר, מראשי הנוער הציוני וה"איתור" בלובלין, על פגישה עם זומרשטיין ועל התרשמותו של קובנר מזומרשטיין מצויים בירדנו שני דיווחים. הראשון, משנת 1962, מתחיל במלים: "זומרשטיין התייחס באהדה לרעיון ארגון הבריחה וחשש מביצועו בשלב זה [...]"²⁸ השני הוא מ-1982. בדיווח זה סיפר קובנר על ההתרשמות מזומרשטיין כדלקמן: "[...] מצאתי פה איש מעונה, מוכה ונכה רוח, עם לב חם, שפחד לדבר מלה שעניינה לא לגאליסטי, ורק כשעצם הדיבור על עלייה היה כבר לגאלי אז, אבל

26. ראה: שיחות עם אליעזר לידובסקי (דצמבר 1990) וכן "לעת גבורות", עמ' 101.

27. היה חבר הנוער הציוני בווארשה. טולטל כימי המלחמה לקובנה. היה פרטיזן. עם באו ללובלין ב-1944 היה בין עובדי הבריחה הראשונה. מיכאל יצחקי גלברטונוק, "דרכי הבריחה מקובנה שבליטא", משואה, טז, עמ' 187. ראה גם דב לוי, "על מיכאל יצחקי גלברטונוק כדמות מופת של דור השואה", דברים שנאמרו ב-17.6.90 (כ"ו סיון תש"ן), משואה, יט, עמ' 234-237.

28. שיחה עם באואר, 5.3.62, המרדור לחיעוד כע"פ, האוניברסיטה העברית (2/4), עמ' 11; הרצאתו של קובנר בפני תלמידי הסמינר של פרופ' אניטה שפירא באוניברסיטת תל-אביב, בשנת 1982 (הפרויקט הבינאוניברסיטאי לחקר ההעפלה, ע"ש ש' אביגור, מרכז המידע (170) 36 עמ' 34-35). מן הראוי לעיין גם ב"לעת גבורות", עמ' 95-96; לידובסקי ביקר אצל זומרשטיין יחד עם קובנר.

חלילה וחס על בלתי לגאלי. הוא לא רצה אפילו שנבוא פעם שנייה לדבר איתו.

יחסו של זומרשטיין לאנשי "איחוד" בעלי עבר ציוני היה חם, אבל לגבי ה"איחוד" כארגון היה מסויג. הוא לא הצטרף לארגון עם הקמתו, ורק לאחר הקמת "הוועד היהודי המרכזי הזמני" חלה התקרבות ביניהם, אבל גם אז לא הסכים לעמוד בראשו.²⁹

2. העברת מרכז ה"איחוד" לפרגה שעל יד וארשה

א. ההכנות

פרגה, הפרבר המזרחי של וארשה, כמעט שלא נפגע במלחמה, ושחרר מידו הגרמנים עוד ב-2 באוקטובר 1944. בין וארשה ופרגה זרם נהר הוויסלה. בחלקה נחשבה פרגה לאחר שחרורה לאיזור צבאי, שהכניסה אליו לאוכלוסייה אזרחית שלא מתושביה טעונה אישור שלטונות הצבא. למרות זאת חשבו ראשי הוועד היהודי המרכזי, שיש למצוא בהקדם מקום בפרבר זה, אליו יעבור המוסד היהודי אחרי שהממשלה תעביר את מושבה לווארשה. מאחר שהעיר היתה הרוסה כליל, לא חשבו שיימצא בה מקום למוסדות הממשלה כולם, ובוודאי שלא למוסד יהודי. כשליח לחיפוש דירה נבחר שלום קוסובר.³⁰ הוא נסע מספר פעמים לפרגה, גם בניסיון למצוא בה מעון ל"איחוד", שיימצא גם הוא בקירבת המוסד היהודי. חיפוש המקום והשגתו הוא דוגמא מובהקת למציאות של אותם הימים, מציאות של הפקרות בפעולת רשויות מסוימות, של חוסר הגדרת הבעלות על נכסים מסוימים, וגם של ידירות מיוחדת שגילו יהודים מברית-המועצות, שנמצאו באותה עת בתפקידים צבאיים חשובים בפולין, לניצולים מיהודי פולין ולצרכיהם, כאשר נתקלו בהם.

לכן נראה לנו, שמן הראוי להביא את סיפורו של קוסובר על חיפושיו, ולו בקצרה: הוא הסתובב מספר שעות ברחובות מרכזיים של פרגה היהודית לשעבר, אותם הכיר היטב. הוא ראה מקומות ריקים רבים, והתעכב במיוחד על יד בית הסטודנטים האקדמיים, שהיה ריק מאנשים ונראה לו מתאים מאוד למטרתו. בפתח הבניין עמד זקן שומר, ממנו נודע לקוסובר, שהבניין ברשותה של האו.ב. – משטרת הביטחון הפולנית. הוא ניגש למפקדת המשטרה והציג את בקשתו, להעמיד את הבניין לרשות ההתארגנות היהודית, שהוכרה על ידי השלטונות. הוא עבר מחדר לחדר ושוחח עם בעלי דרגה שונים, שרבים מהם נראו יהודים, ולבסוף נזקק החוצה תוך איומים ואזהרה, שלא יפנה לשום מוסד אחר עם בקשתו בקשר לבניין. מודאג ומיואש כמעט המשיך בשיטוטיו והגיע לרחוב טברדה, שהבניינים בו וברחובות הסמוכים לו היו תפוסים על ידי בית חולים צבאי סובייטי. השטח היה גדור חוטי תיל. קצין רפואה סובייטי ניגש אליו

29. ראה שיחות עם זונשיין, הערה 6 לעיל, ועם מ' קוסובר, הערה 2 לעיל.

30. ראה לעיל, הערה 3 (שיחות עם שלום קוסובר).

ושאל אותו למעשיו. מהרוסית שבפיו הבין הלה, שזו אינה השפה השגורה בפיו, ושאלו בידיש: "וואס שאקלט איר מיט דעם קאפ?" (מה אתה מנענע בראשך). לאחר ששמע את ההסבר למבוכתו של קוסובר, הביאו בפני אדם בעל דרגה צבאית מאוד גבוהה, שניהל את המקום כולו, וגם הוא היה יהודי, ושמו פרנקל. גם איתו התנהלה השיחה בידיש, "כדי לא לשבור שיניים". לאחר שיחה קצרה הוקצה לו מקום משטח בית החולים. הקצין רק ביקש, שכאשר יבואו ראשי הוועד היהודי לפרגה – יצטלמו איתו. וכך היה.

בחלק הלא צבאי של פרגה הופיעו מיד אחרי שחרורה יהודים אחרים, שניצלו במקום או בקירבתו. כבר ב-8 באוקטובר ביקר כאן נציג הוועד היהודי מלובלין, ייסד ועד מקומי והביא איתו עזרה, שכללה 1,000 ק"ג כוסמת ו-100,000 זלוטי.³¹ מספר היהודים כאן הלך וגרל, והם באו לכאן בעיקר כדי לחכות לשחרורה של וארשה ושאר חלקי פולין. אנו עומדים בסוף שנת 1944 ותחילת 1945. "הוועד הפולני לשחרור לאומי" הכריז על עצמו ב-31 בדצמבר 1944 כ"ממשלה זמנית". עיני כל היהודים היו מופנות למוסקווא, בתקווה שתפתח בזמן הקרוב במחשפה על הגרמנים, תשחרר את פולין כולה ותביא גאולה לקומץ היהודים שנשארו בחיים.

ב. המתקפה הסוביטית והניצולים החדשים
המתקפה הסוביטית-פולנית נגד הצבא הגרמני החלה ב-12 בינואר 1945. התקדמות המתקפים הייתה מהירה ביותר. העיר קילצה שוחררה ב-16 בינואר, וארשה – ב-17 בו, צ'נסטוכובה ב-18, וב-19 בינואר שוחררו קראקוב ולודז'. הראשונים שהופיעו במקומות אלה היו יהודים שהסתתרו בהן, ויהודים שניצלו במתנת הקרובים לערים אלה. בקראקוב נמצאו כ-1,000 יהודים,³² בלודז' – כ-33,800³³ בצ'נסטוכובה – כ-5,000.³⁴ אפילו בווארשה ההרוסה, שנחשבה לריקה מאדם, נמצאו ניצולים.³⁵ היו אלה אנשים בני כל הגילים ומכל שכבות העם היהודי של פעם. התנאים בהם עברו את ימי האימה היו דומים לאלה שבמזרח

31. M. zulkín, Sprowordawie z Działalności referatu dla spraw P.K.W.N. pomocy ludności żydowskiej przy prezydium Biuletin, Z.I.H. 79(1971), p. 82.

32. לגבי קראקוב ראה מ' וויכרט, *נאכן חורבן*, תל-אביב 1970. לגבי לודז' ראה י' טורקאו, "נאך דער באפרייאנג", בווענאס-אוועס 1950 (להלן: טורקוב), עמ' 117.

33. אלפי היהודים המשוחררים בצ'נסטוכובה באו ממחנה האסאג' (קיצור משם המפעל של Hugo Schneider Aktionsgesellschaft Metalwaren Fabrik. המפעל הנ"ל היה שלישי בגודלו בין החברות הפרטיות, שהעסיקו אסירי מחנות ריכוז. ראה, *אנציקלופדיה של השואה* כרך ב, עמ' 358; באוגוסט 1944 הביאו מהמחנה בסקרוויסקו אסירים לצ'נסטוכוב (עורכת הערך ה.א.ס.א.ג. פליציה קראי).

34. ראה עדותו של מ' קוסובר, לעיל, הערה 2. קוסובר קיבל מיד עם שחרורה של וארשה מברק מגנרל מ' ספיכלסקי וזו לשונו: "מצאתי יהודים בווארשה. נא לבוא".

35. ראה סיפורו של קלרה מינצברג (מעייץ) על נשף מסכות שערכו היא וחבריה בלודז' בפורים. דוד מלר סיפר גם הוא על השתתפותו בנשף זה. קלרה מינצברג ואהרון (ארטק) קוולר הופיעו בהמשך בשם מעייץ. ראה שיחה איתם מיום 6 בפברואר 1990: חברי הנהגת הנוער הציוני עד מלחמת העולם השנייה (להלן: מעייץ, שיחה).

- רובם היו אנשים בודדים, שרידים אחרונים ממשפחות ענפות, אך היו גם משפחות שלמות, שהמזל, התושייה והכסף עמדו להם בהתמודדות על החיים. היו כאלה שיקריהם מצאו את מותם מול עיניהם, וכאלה שדרכי האברון של אהוביהם לא היו ידועות להם. היו גם ילדים בודדים, שהיה להם המזל להישדרר עם הוריהם, או עם אחד מהם, אצל משפחות אריות שקיבלו תשלום בעד הסתרתם, או כאלה שעשו זאת מתוך חמלה אנושית. היו שהסתתרו במגורים, וכאלה שנדרו בודדים לנפשם, השופים למה שיביא היום, וכאלה שהסתתרו בכונקרים. היו ניצולים שעברו את המלחמה בזהות ארית, והמשיכו להופיע בזהות זו בקרב האוכלוסייה הפולנית, לשם שמירה על חיייהם.

הוועד היהודי המרכזי שלח את שליחיו לערים המשותרות מיד עם כניסת הצבא האדום והפולני אליהן, כדי שיבואו כמגע עם הניצולים ויגישו להם עזרה כספית ראשונה ויעוץ כללי ומשפטי, שנדרשו מאוד, ויכשרו על קיום התארגנות יהודית. במקומות יישוב קטנים, כמו בגדולים, קמו כמהרה ועדים מקומיים.

הימים הראשונים, והשבועות שבאו אחריהם, היוו לניצולים פרק זמן ללימוד דרכי התמצאות והסתגלות בחיים החדשים. השאלה הכללית היתה, למה מקדישים את החופש הזה, איך קולטים את כל החוויות והתחושות שפתאום הלמו בהם, רגשות היתמות והאבל - לפי סיפורי הניצולים - קדמו לכול. הם התחילו לנדוד בין ערי פולין ועירוחיה, בתקווה שאולי ימצאו את שרידי משפחותיהם ומקורביהם. אינפורמציה מקרית ניתן היה לקבל במקומות שונים, כגון "הצלב האדום", תחנות הרכבת, הוועד היהודי, בקרב מתפללים במניין ארעי, או בפגישה מקרית ברחוב. היו כאלה שהמזל האיר להם פנים, והם פגשו את בני משפחותיהם.

היו גם בילויים בצוותא, מין הדוניזם שנבע מתחושת החופש³⁶ התפרצות שמחה בד בבד עם הרגשת יתמות השתלטו על הניצולים. בקרב הציונים היו גם ניסיונות לאתר ולמצוא חברים לתנועה בעבר, וכן להיאחו בתנועה מחדש. רבים מהם חלמו על קשר עם אנשי תנועתם בארץ-ישראל, ולעתים, עוד בטרם הבשילה ההחלטה על מועד יציאתם מפולין, כתבו מכתבים לארץ-ישראל לידידיהם לשעבר. גם אם נימת המכתבים נראית עניינית ביותר, היא היוותה ביטוי לגעגועים, להתחברות לעולם שפעם השתייכו אליו וכמיהה לאישור שהם עדיין רצויים בו. ואומנם, הקטעים ממכתבם של קלרה ואהרן מ-4 בפברואר 1945, ממקום מחבואם (Skolimow) לקיבוץ תל-יצחק, מדברים בעד עצמם.³⁷

אינני יודעת מי יקרא את המכתב הזה. ייתכן מאוד שגם עליכם עברו תמורות, כמשך הזמן הארוך הזה. ככל אופן, אני פונה אליכם בשם קבוצה מזערית שנשארה בחיים, כי אנו מאמינים, שרק מכם אנו יכולים לקבל עזרה. הכתבת היא קלרה מינצברג מהעיר רייסה (Rzeszow). אני מניחה שנמצאים עדיין ביניכם כאלה שאיתם עבדתי יחד

36. המכתב הוא בשפה הפולנית (ראה ארכיון משואה, מס' 7/8), תרגמה זוסיה לוסטיג. העיירה סקולימוב שוכנת על קו וארשה-אוטווצק, פרוד של וארשה.

37. זוסיה שן-לוסטיג, מפעילי הקן של הוועד הציוני בלודז.

בהנהגה או כקן, והם ייוכרו בי היטב. הגורל הרשה לי להישרד עם בעלי ארטק קוולר, אחותי מלה ואמי סבינה. משאר אנשינו שרדו: ליאון לוסיטיג עם זודיה שץ,³⁸ מילר טאובר עם הניה סלומון ואשתו, וכן סלק ברסטיצקר.³⁹ להישרד היה קשה מאוד. איברנו הרבה ממכרינו [...] במרד, בהפצצות, מכדור תועה. אבל לרוב מקלגסי היטלר, מידיהם הומת מולק פצנובסקי⁴⁰ עם אשתו ואלפי אחרים. השתדלו בכל מחיר להשיג סרטיפיקטים בשבילנו. יציאת פולין מתחילה ואתם תתחילו כטיפול לעזרתנו. אנו מחכים רק לעזרתכם [...] תתקשרו איתנו על ידי מברקים – דרך לובלין.

וארטק מעיין הוסיף:

היכולת לתאר על ידי כתיבה את הטרגדיה שעברה על יהודי פולין – מוגבלת מאוד. נותרנו 50-110 אלף. מהקרוכים לנו ביותר אף אחד. מכל משפחתי נותרתי יחיד – אבל אני לא יוצא מן הכלל. עזבו אותנו מולק ב"11.8.41, הסיו נויכאוואר (יוני 1942).⁴¹ על אחרים אין לנו עדיין ידיעות, אבל יש להניח שאותו גורל נפל בידיהם. אנחנו משתדלים בכל כוחותינו להיפגש איתכם. תעשו גם אתם מצרכם צעדים מתאימים [...] תכתבו במדויק מה אצלכם; כל פרט מחייכם מעניין אותנו – גם אישיים וגם משקיים. תכתבו גם על המצב הכללי בארץ.

המכתב הנוסף להלן הוא של סוניה וליקסון, שנכתב עברית ב-8 ביוני.⁴² אף הוא מלמד על הלוך רוח דומה. סוניה שוחררה בתחילת מאי 1945 והגיעה לפולין ב-5 ביוני. לאחר ימים אחדים פגשה במקרה את חברה של אחותה, ומאותו הרגע החלה חזרתה לסביבה יהודית. כותבת סוניה:

לפני חודש שבתי לפולניה [ההרגשה במקור]. פה פגשתי ביהודים, באחינו הפליטים מכל קצווי אירופה. רק כמה רגעים להסתכל בפניהם ויכולים לקרוא את כל הטרגדיה שעברה עליהם במשך מלכות היטלר, שאיפתי האחת היא עכשיו לעלות ארצה. אך כיצד? חושבני שתענו לי על המכתב הזה [...]

38. חבר ההנהגה הראשית של הנוער הציוני עד מלחמת העולם השנייה. הוא וכל קבוצת האנשים שמנו קלרה וארטק במכתביהם שהו כלכוכ בימי השלטון הסובייטי, ושם מצא אותם השלטון הגרמני. ברצמבר 1942 עברו לווארשה בזהות ארית. אנשים אלה שמרו כל הזמן על קשר ביניהם, כשליאון מרכז את הטיפול בהם. בין הניצולים של הקבוצה היה גם פישק טנבוים, אחיו של סנין מתל"יצחק. שקלרה לא הזכירה במכתבה. לקורות הקבוצה הנ"ל ראה: "לזכרו של ליאון לוסיטיג", *משואה* יד (1986), עמ' 101-120, וכן שיחה עם ליאון, 27.3.82 (אמח"ת 15/15).
39. שלמה ברסטיצקר, חבר קן השומר הציוני בלבוב.
40. חבר ההנהגה הראשית של הנוער הציוני עד מלחמת העולם השנייה. הגיע ללבוב בראשית השלטון הסובייטי בה. הומת על ידי הגרמנים ב"6.11.42.
41. מהפעילים המרכזיים של הנוער הציוני לפני מלחמת העולם השנייה. אשתו, בסיה טמפלהוף מצ'נסטוכובה, עבדה איתו בריכוז הסניף בקטוביצה. כימי הגרמנים עברו שניהם לצ'נסטוכובה ושם מצאו את מותם.
42. סוניה וליקסון (היום ויגרה) מהעיר וילנה. ראה שיחה איתה, 2.9.90. המכתב נמצא בארכיון משואה, 31/44/6.

מכתבים אלה, כמו מכתבים אחרים מאותו הזמן, מכילים, בין היתר, בקשה לאיתור כתובות בני משפחה או ידידי הכותבים.

לפי קלרה מעיין, קיבלה האוכלוסייה בסקוליומוב את הצבא הסובייטי כצבא משחרר וגואל. הם עצמם יצאו מהמקום כדי לבקר את אנשי קבוצתם, ובפרט כדי להיוודע על גורלו של ליאון לוסטיג, שיצא לווארשה יום לפני המרד הפולני ונשאר בה עד סיום המלחמה, בלי אפשרות ליצור קשר עם אשתו ועם קבוצתו. ליאון חזר מווארשה ההרוסה ביום 18 בינואר 1945, ומספר ימים לאחר מכן יצא עם בני הזוג מעיין ומילק טאוכנר כדי לראות כמו עיניהם יהודים משותתרים ומתארגנים מחדש, וכמובן, כדי לבקר יחד אצל ד"ר אמיל זומרשטיין.⁴³

ההיכרות בינו ובינם היתה רבת שנים, כי זומרשטיין שימש בשנות ה־30 מעין פטרון לסניף הנוער הציוני בלבוב. לפי דבריהם, היה זומרשטיין נרגש ביותר בפגישה איתם. הוא דיבר בצורה חופשית על תפקידו באותו הזמן, והדגיש את הפרדוקס בעובדה שהוא, ציוני כללי, מכהן כשר בממשלה הקומוניסטית. זומרשטיין מסר להם שכבר היה לו קשר עם ארץ-ישראל.⁴⁴ אולם כאשר העלו בפניו את התוכניות ליציאה מהירה מפולין כדי להגיע לארץ-ישראל, ולהגשים על ידי כך את דרכם הציונית של פעם – לא הגיב על כך, לא יעץ להם דבר לגבי העתיד, ולא העמיד כנגד זה כל תוכנית אחרת.

ג. הופעת יצחק צוקרמן (אנטק) וצביה לובטקין

אופי אחר לגמרי נשאה הפגישה בין זומרשטיין ויצחק צוקרמן וקבוצתו. ב־20 בינואר הגיעו ללובלין יצחק צוקרמן, צביה לובטקין ואדולף ברמן כדי להיפגש עם זומרשטיין.⁴⁵ התנהלו ביניהם מספר שיחות, שכללו סיפורים על עברם בימי המלחמה ותוכניות לגבי עתידה של שארית הפליטה היהודית בפולין. בין צוקרמן וזומרשטיין – היו גם מספר שיחות בארבע עיניים. שני אלה לא נפגשו לפני כן מעולם. צוקרמן בוודאי שמע את שמעו של זומרשטיין בימים שלפני המלחמה. על פעולתו ומעמדו של זה בלובלין קיבל מידע כבר בימים האחרונים שלפני השחרור.

לפי תיאורו של צוקרמן, האווירה בפגישה בינו ובין זומרשטיין היתה לבבית ביותר (וזה בניגוד ליחס שנתקלו בו קובנר ולידובסקי). זומרשטיין העביר לצוקרמן מידע, וביקש לשומרו בסוד, על אפשרות של ריפאטריאציה של 200.000 יהודים מברית-המועצות לפולין, על האפשרות שהממשלה הזמנית העמידה להתארגנות של יהודי פולין, על ידי תמיכתה בוועד היהודי המרכזי, והוא הציע לאיש שיחו להצטרף אליו להנהגת המוסד הזה ולעזור לו במשימה

43. על הביקור אצל זומרשטיין ראה: שיחה עם ליאון לוסטיג ב־2.8.42 ועם קלרה וארטק מעיין, עם מילק טאוכנר דיברה טופיה לוסטיג בדצמבר 1990.

44. שיחה עם לוסטיג, שם.

45. ראה יצחק צוקרמן, *שבע השנים ההן, 1939-1946*, תל-אביב [שנת הופעה 1] (להלן: *שבע השנים*), עמ' 471-479; י' גוטמן, *יהודים בפולין אחרי מלחמת העולם השנייה*, ירושלים 1986 (להלן: גוטמן), עמ' 43.

הקשה והגורלית של קליטת היהודים הניצולים שיחזרו לפולין.⁴⁶ אין ספק, שבשיחות אלה הועלו גם האפשרויות של תמיכה ביהודים שירצו לעזוב את פולין, והתמורה שהסתמנה ביחסה של מוסקווה אל הציונות.

אין ספק שזומרשטיין הודרך לקראת הפגישה הנ"ל על ידי נציג בכיר בשלטון הפולני, כדבר תוכנה והתוצאה שתולים בה. לא מן הנמנע שהנציג היה יעקב ברמן עצמו, האיש הממונה על קשרי חוץ של פולין, והאדריכל של ניצול המומנט היהודי-הציוני לשיפור יחסם של יהדות המערב ומוסדות ארץ ישראל לשלטון החדש בפולין. הצטרפותו של ציוני נוסף, גיבור המרד היהודי בגיטו וארשה, לימין זומרשטיין בוועד יכלה להפוך את הנציגות היהודית מכובדת יותר מקודם כלפי העולם הציוני והמערבי. בהסבר הנ"ל אפשר גם למצוא תשובה לשאלה, מדוע כפגישה עם אנשי הנוער הציוני לא הציג זומרשטיין את האפשרויות הארגוניות בפולין.

הקבוצה, שהיו בה צוקרמן, ברמן ולובטקין, החליטה על הצטרפות לוועד היהודי המרכזי. זומרשטיין הסכים כמשא ומתן איתם, שהם יכהנו במוסד כנציגי המפלגות הישנות שלהם,⁴⁷ דהיינו, פועלי ציון (ד"ס) ופועלי ציון שמאל.⁴⁸ בכך למעשה הסכים, שה"איחוד", המפלגה שומן לא רכ קודם לכן התייצב בראשה – לא תהיה עוד המפלגה הציונית היחידה בפולין, והממשלה הפולנית בוודאי נתנה את הסכמתה לכך. בצירופה של הקבוצה הזאת היתה עזרה ממשית למעמדו של הוועד ולמלוי תפקידו. כבר לא היה זה מוסד שכל העומדים בראשו, מלבד זומרשטיין, היו אנונימיים מבחינת עברם הציבורי. קוסובר וזונשיין המשיכו לכהן בתפקידיהם גם לאחר הרחבת הראשות של הוועד היהודי המרכזי. הישיבה הראשונה של המוסד בהרכבו החדש התקיימה ב־2 בפברואר 1945.⁴⁹

במקביל לשיחות עם זומרשטיין נפגשה קבוצת צוקרמן, לובטקין וגרייק⁵⁰ – שהצטרף אליהם לאחר ימים אחרים – עם הקבוצה השומרית מרוסיה, עם אלה שבאו עם קובנר מווילנה, ועם הפרטיונים מרובנה.⁵¹ אנשי וארשה לא הצטרפו לרעות הצד השני. מול ההצעה שמירב הניצולים יצאו מהר מפולין תוך זמן קצר ביותר, הם העמידו את החובה שתישאר בפולין קבוצת מגהיגים, כדי

46. על השיחה בעניין הרפאטריאציה בין זומרשטיין וצוקרמן ועל התייחסותו של אנטק לנושא ראה גם אניטה שפירא, לעיל, הערה 16, עמ' 334, וכן הערה 22 שם, עמ' 416. ההסכם על הרפאטריאציה וכו' סעיף על הכללתם של יהודים בעלי אזרחות פולנית בעבר כזכאים להיכלל בה, נחתם ב־6.6.45 והופעל בסוף דצמבר 1945. לפי דיווחים רשמיים הוחזרו במסגרתה לפולין בשנת 1946 165,000 יהודים. ראה גוטמן, עמ' 23.

47. ראה שבע השנים, עמ' 451-480.

48. הידיעה על הרכבו החדש של הוועד פורסמה מאת, לעיל, הערה 24, כידיעה על יד "חידוש החיים הציוניים בפולין".

49. ראה פרוטוקול ישיבת הוועד היהודי המרכזי מהתאריך הנ"ל. הישיבה התקיימה עדיין בלובלין.

50. שלום (סטפן) גרייק, מפעילי המחתר בוארשה ומלוחמי המרד בה.

51. על השיחות האלה ראה: קלס, עמ' 279-281; שבע השנים, עמ' 479-485 והלאה; אניטה שפירא, לעיל, הערה 16, עמ' 332-334 והלאה.

שהניצולים, כפרט הנוער שבהם, ימצאו עם שחרורם הנהגה ציונית-חלוצית במקום (הם לא הזכירו את המידע על הריפאטריאציה המובטחת מברית-המועצות, שמנסר להם בסוד). את רעיון איחוד התנועות בכל תחום שהוא, אשר הוצע להם, פסלו על הסף. הם דגלו בשיקומו של "החלוץ" הסוציאליסטי, כפי שהיה קודם לכן. מסגרת כזאת אומנם הוקמה לאחר ימים לא רבים. מן הראוי להזכיר גם, שצוקרמן הצליח לשכנע את אנשי השומר הצעיר לסטות מהחלטתם לא להשתתף בהקמת מוסדות יהודים בפולין, ולשגר את ישראל שקלאר כנציג מטעמם בוועד היהודי המרכזי.⁵²

3. התמסדות התנועה

א. ראשית התנופה הארגונית
בווארשה, או ליתר דיוק בפרגה, נוצר כמהרה ריכוז יהודי מיוחד. יצחק צוקרמן, שהגיע לכאן למחרת שחרורו, מצא במקום ועד יהודי. ולראשונה אחרי שנים ראה הרבה יהודים, עשרות ואולי מאות, שחיפשו מקום לינה.⁵³
במרס 1945 עבר גרעין ממייסדי ה"איחוד" מלובלין לווארשה (פרגה).⁵⁴ מיכאל קוסובר נכנס לגור עם אחיו שלום, שקיבל דירה ממשרד השיכון, וזונשיין השתכן ברחוב זומבקובסקה. באותו הרחוב הוא פתח יחד עם ברוניכיש – האיש ששר בלובלין "הכניסינו תחת כנפך" – ספק מזון, ספק מסעדה, ששימשה גם כתובת ראשונה לאנשים שחיפשו את ה"איחוד". רק לאחר סינון ראשוני, מטעמי ביטחון, שנעשה על ידי שתי נשים שעברו כמזונן, היו קוסובר או זונשטיין יורדים לפגישה איתם. במסעדה זו התקיימו לאחר מכן שיחות רבות בין ראשי הוועדים ממקומות שונים שהגיעו בענייני עבודתם למשרדי הוועד היהודי המרכזי, ורעיון ה"איחוד" היה קרוב ללבם. היו גם אנשים בודדים מסוגים שונים, שהחלו להגיע למקום מתוך תחושת קירבה רעיונית לעניין ההולך ומתקדם בו, ועל כן בהמשך.

לפי דברי שלום קוסובר, אחיו מיכאל קוסובר הגיע ללודז' עוד לפני חג הפסח, לשם הידברות עם קבוצת טאוכנר, לוסטיג, מעיין וזיידל על הצורך לארגן בני נוער, בשל מספרם ההולך וגדל בערים רבות, והזדקקותם לקורת גג, לחם ומקצוע.⁵⁵ הפגישה היתה בבית לוסטיג ברחוב שינקיביצה (Sienkiewicza) והשתתפו בה כ-20 איש.⁵⁶ לודז' נקבעה כמרכז לטיפול בנוער. פרט להלל זיידל היו כל שאר חברי "הנוער הציוני". זיידל, איש "עקיבא", ובזמנו גם חבר קיבוץ "עקיבא" בוולגה, היה היחיד ביניהם שכבר שוחח עם קוסובר במרס 1945

52. שקלאר השתתף בישיבת מיסוד הוועד היהודי המרכזי ב-2.2.45, לעיל, הערה 49.

53. על התרשמותו של צוקרמן, ראה שבע השנים, עמ' 476.

54. ראה שלום קוסובר, שיחה, לעיל, הערה 3.

55. חג הפסח חל ב-1945 ב-28 במרס. בערב הזה היה הסדר.

56. ראה שיחות עם ליאון לוסטיג, לעיל, הערה 37.

בדרכו מביאליסטוק ללודז', ואז הצהיר על הצטרפותו ל"איחוד" ועל כוונתו להתמסר לבעיות הנוער.⁵⁷

מבחינה פורמטיבית נקבעה דמותו של ה"איחוד" בחודשים מרס-אפריל. כבר אז התגבשו שלושה שטחי פעולה, כפי שהסתמנו בלובלין, והם:

1. סניפי המבוגרים. בסניפים אלו היו החברים לעתים עובדי מדינה ועובדי מוסדות ציבוריים למיניהם: מהנדסים, רופאים, עורכי דין ועוד. הם היו מעורבים בחיי המדינה המתחדשת והיוו במפלגה חוליה ציבורית שכל פעולותיה לגאליות. יציאתם מפולין התעכבה לעתים; כמוצהר, הם היו מועמדים לבריחה, כלי שקבעו לעצמם תאריך לכך.

2. הקיבוצים. אלו הוקמו לשתי מטרות: המידית – להבטיח לצעירים גלמורים קורת גג לראשם, להעניק להם שיקום נפשי, השכלתי ותרבותי. כל זה צריך היה להיות אפוף אווירה ציונית, שתביא את החניכים לאמונה ברעיון הציוני, ולרצון להגשמה אישית של המטרות הציוניות, דהיינו, להגיע לארץ-ישראל ולהיות אדם עובד, בעיקר בקיבוץ בארץ. לקיבוצים היו שתי פנים. אחת – לגאלית, חינוכית, והשנייה לא-לגאלית – היציאה בסתר מפולין. בין הסניפים והקיבוצים היה קשר אמוציונלי עמוק וחם. הקיבוצים היו בכת עינם של הסניפים. באירועים לאומיים ותרבותיים בקיבוצים ובחגים השונים שותפו תמיד אנשי הסניפים במקום.

3. "הבריחה". ארגון הבריחה היה הפן הבלתי גללי של ה"איחוד". כעניין יציאת מבוגרים מפולין בעזרת "הבריחה", אי אפשר היה לבוא בתביעה למפלגות ציוניות. אנשים מבוגרים שהלכו בדרך זו היו אדוונים להחלטתם. באופן שונה לגמרי יש לראות את ההיעלמות הפתאומית של חניכי קיבוצים מבתם, שרוב כספי החזקתם באו להם מהוועד היהודי המרכזי – שכל תקציבו באותם הימים היה על הממשלה. השלטונות הפולניים לא התערבו בתופעה של היעלמות חניכים מהמוסדות. בוועד היהודי פרצו מפעם לפעם סערות קטנות או גדולות בגלל תופעה זו, אבל מתנגדי "הבריחה" לא נקטו כל צעדים להפסקתה.

בניית הסניפים

זרם היהודים הניצולים מן המחנות למיניהם, ששוחררו במהלך הנסיגה הגרמנית, הלך וגדל. מבחינה מספרית, לפי האומדן המקובל אז, מספר הניצולים בחודשים מאי-יוני 1945 היה כ-55,509 יהודים.⁵⁸ גם אם עדיין לא הוכרע גורלם של יהודי פולין שניצלו על אדמת ברית-המועצות, הציפייה לבואם יצרה דריכות מתמדת אצל יחידים ובמוסדות היהודיים. באותם ימים כמעט בכל יישוב שהוקם בו ועד יהודי, ובמקביל ליוזמה ארגונית מרכזית, קמה מתוך יוזמה מקומית קבוצה שראתה את עתידה הציוני בקרב ה"איחוד", והצטרפותה אליו

57. ראה שיחה עם הלל זיידל, ניצול מחנה קלוגה, 6.10.76 ונובמבר 1983 (להלן: שיחה עם זיידל). הוא הגיע לווארשה (פרגה) בערך בסוף פברואר 1945 או בראשית מרס. על גלגוליו בשואה ראה ספרו *אדם במבחן (פרקי שואה)*, תל-אביב תשל"א 1971.

58. גוטמן, עמ' 12.

היתה עניין של ימים בלבד. גם קיבוצים של נוער קמו לעתים כיוזמה מקומית, ביישובים שהצעירים היו זקוקים לכך.

צירוף אנשי הקבוצה מלודו' להנהגת ה"איחוד" איפשר התחלת מבצע ארגוני אינטנסיבי בכל ערי פולין המשתחררת. עיקוב אחר ההתפתחויות הארגוניות באותם ימים מראה, שכשם שחברי ההנהגה היו מגיעים לערים שבהן היו ניצני ה"איחוד", היו מגיעים לווארשה נציגי אותו ציבור ומתעניינים בהתארגנות הציונית ששמה "איחוד". היו אלה בעיקר ראשי "ועדים" שהגיעו לוועד היהודי המרכזי בענייני עבודתם, ואחרי שסידרו את העניינים שלמענם הגיעו לכאן, גילו התעניינות רבה בחידוש החיים הציוניים בפולין. אין ספק, שה"אוניה הפרסונלית" בין היותם של קוסובר וזונשיין מראשי הוועד ומראשי ה"איחוד", פעלה לטובת ארגון זה.

מן הראוי לשים לב לכך, שבין מקימי הוועדים היו לעתים אנשים בעלי השכלה גבוהה, בעלי מקצועות חופשיים, אשר עד מלחמת העולם השנייה היו מעורבים בחיים הציבוריים במקום מגוריהם. רבים מהם שלטו בעברית, ועתה ראו בהליכה לוועדים שליחות למען הניצולים בכלל ולמען הנוער בפרט. כבר בביקורם הראשון בווארשה בענייני הוועד הם נתקלו בראשי ה"איחוד", שמעו על מטרות המפלגה החדשה, ולרוב חזרו לביתם עם תוכנית להקמת סניף "איחוד" בעירם.⁵⁹ כל זמן שד"ר פלדשו היה בפולין, הוא השתתף לעתים בשיחות עם אנשים אלה, והיה משאיר בהם זיכרון של חוויה אינטלקטואלית ציונית עמוקה.

ה"איחוד" לא חקר את המצטרפים אליו על עכרם המפלגתי, לא פסל לחברות את אלה שהצהירו שעליהם להישאר בפולין בגלל מישרה ציבורית בה כיהנו, או בגלל סיבות משפחתיות. ה"איחוד" התייחס בחיוב רב לפעולת אנשים אלה בפולין למען הציבור היהודי במקום. העמדה הליברלית של ה"איחוד" נתנה לאנשים רבים אפשרות להימצא באווירה יהודית-ציונית לגאלית.

ד"ר פלדשו, שנסיגתו מפעילות ציבורית החלה עוד בלובלין, לא היה כמעט מעורב עתה. לדבריו, הוא ידע ש"כאחד הימים ישמש כרטיס הביקור שלו עילה למאסרו".⁶⁰ ראשי האיחוד פנו לשר יעקב ברמן וביקשו ממנו להתערב ולהגן על יו"ר המפלגה בפני התקפותיו של בולקוביאק.⁶¹ ברמן יעץ להם, שכדאי שהאיש יעזוב את פולין. בגלל העוינות אליו מצד חברי פפ"ר בוועד, לא הזכירו לאחר מכן ראשי ה"איחוד" את תרומתו של פלדשו, לא בעל-פה ולא בכתב. אולם לאחר עזיבתו את פולין, ושנים לאחר מכן, בפרט באירונות על ראשית

59. לאחר שנים כתבה גב' ברטה מנדל-קולודני אצל קוסובר, חוברת, לעיל, הערה 7, עמ' 47: "באחד הימים נסעו שניהם [ד"ר כרונו מנדל וד"ר סכרין כהנא] לעיר סמוכה ומשם חזר בעלי כאליו נולד מחדש. הוא גילה שקיים שם ריכוז יהודי, חיי קהילה מאורגנים, יש התעוררות לאומית."

60. ראה פלדשו, שיחה, לעיל, הערה 4. הכוונה לד"ר סרן אלף (גוסטב) בולקוביאק, פעיל חשוב בפפ"ר, שכינה בפומבי את פודשו, פאשיסט, ואיים עליו במאסרו. בולקוביאק ייצג באותו הזמן את פפ"ר בוועד היהודי המרכזי הראשון.

61. ראה זונשיין, שיחה, לעיל, הערה 5.

ה"איחוד", הם ראגו שלא לקחת לעצמם את הזכויות שהיו שייכות לאיש זה. הפגישות הראשונות, על פי מ' קוסובר, היו עם ראשי הסניפים הבאים:⁶² מגיסטר ליאון סלפטר⁶³ מקראקוב, ד"ר סברין כהנא וד"ר ברונז מנרל מקילצה, קרסוצקי מלובין, שטיין וטורק מביאליסטוק ויעקב ווינברג מקטוביצה. אין בידינו רשימה מלאה של סניפי ה"איחוד" שקמו בפולין באותם הימים, אולם ניתן להניח, שמספרם היה מקביל ל"וועדים היהודיים".⁶⁴ עם חיסול הוועדים במקומות קטנים, מסיבות ביטחון, נסגרו גם סניפי ה"איחוד" בהם.

הפעילות בסניפים כללה הרצאות כלליות וציוניות על ענייני דיומא, כנסים בתאריכים הקשורים בתולדות העם ובתולדות הציונות, ובעיקר בהגשת עזרה לקיבוצי נוער של התנועה. לצערנו אין בידינו מספיק חומר על התארגנות מבוגרים במסגרת הסניפים של ה"איחוד", וצר לנו על כך מאוד. מסגרת זאת לא זכתה משום-מה לסקירה כלשהי עד עתה. ברם דבר אחד ברור, החל מ-1945 והלאה היא היוותה מרכז חשוב להתעוררות הפעילות הציונית בפולין, ועזרת הסניפים להקמת קיבוצי נוער הייתה בעלת משקל רב.

לאחר ההתבססות המרחבית בסניפים החקיימה בחול המועד פסח (אפריל 1945) התייעצות ארצית ראשונה של ה"איחוד" בווארשה.⁶⁵ לא ידוע לנו סדר היום של אותה התכנסות, ואין בידינו כל פרוטוקול ממנה. קוסובר מסר, שהדיונים בכנס התקיימו ללא הפסקה, ביום ובלילה, ובבחר הוועד המרכזי הראשון של התנועה, בהרכב הבא: ד"ר אריה באומינגר,⁶⁶ הירשהאופט,⁶⁷ מיכאל קוסובר, ליאון לוסטיג, דוד מלר, ניסן רוניק, מכסימיליאן טאוכנר ומשה זונשיין. על פי זידל, הוא נבחר להנהגה הנ"ל כמנהל המדרור להכשרת נוער.⁶⁸ מירע נוסף על הכנס נמסר על ידי ליאון בלט,⁶⁹ חבר קן "הנוער הציוני" בקטוביצה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, שהגיע לכנס הנ"ל כראש הסניף בסוסנוביץ, וקובה (יעקב) רוזנברג,⁷⁰ שנשלח מרומניה על ידי הנציגות

62. קוסובר, חוברת, עמ' 78.

63. מגיסטר ליאון סלפטר היה מראשוני הציונים הכלליים כמערכ גליציה בין שתי מלחמות העולם. היה יושב ראש האקזקוטיבה הציונית החבל ארץ זה. שמו היה ידוע בהסתדרות הציונית העולמית (על הצטרפותו ל"איחוד" בהמשך).

64. לפי מסמך לא חתום, מספר הוועדים היה 30. ראה ארכיון ד"ר אדולף ברמן, אמח"ת 1945 (463/1).

65. קוסובר, חוברת, עמ' 78.

66. היה מזכיר הלשכה של זומרשטיין. כמשך זמן קצר היה מוכיר ה"איחוד", אחרי שזומרשטיין הסכים לעמוד כראש המפלגה (סוף נובמבר 1944).

67. מגיסטר ו' הירשהאופט, שימש לאחר מכן עורך פרסומי ה"איחוד".

68. ראה שיחה עם ה' זידל, הערה 57.

69. חבר המחותרת של הנוער הציוני בוגלמביה, שלזיה עלית, (שווחתי איתו בטלפון ב-16.12.90).

70. חבר המחותרת של הנוער הציוני בוגלמביה בימי הכיבוש הנאצי. זגלמביה (Zaglebie) - איזור מכרות ותעשייה בדרום מערב פולין. הערים בנדין (Bedzin), סוסנוביץ (Sosnowiece), דומברובה (Dombrowa) ועוד. ערב מלחמת העולם השנייה היו יהודי זגלמביה דיכח מאודגן בעל מסורת של פעילות קהילתית וציונית מפותחת. ראה שיחה אחי, 16.12.89.

הארצישראלית לפולין בשליחות מיוחדת בנושא החטיבה (בהמשך המאמר נתייחס לשליחות זו).

מהאירוע עצמו זוכר בלט, שהקהל הרב שהגיע אליו כלל לא רק את המוזמנים ואת חברי המפלגה הלא־מוזמנים, אלא גם יהודים רבים שהיו מוכנים לבוא לכל אספה שבה הועלה הנושא הציוני. הם גם השתתפו בדיונים והביעו דעתם על התארגנות יהודית ועל הצורך בכריחה. לדבריו, האולם היה מלא כל כך, שלצירים היה קשה להיכנס אליו. בכנס זה פגש בלט את ליאון לוסטיג, שהכירו מהימים שלפני המלחמה, ואת ניסן רוניק, שעמד בראש "הבריחה" באותו הזמן. כן הכיר את מכסימיליאן טאוכנר, זכור לו גם עניין הבחירות. קובה רוזנברג, שזה היה לו ביקורו הראשון בפולין מאז עזבה במלחמה, היה סבור כי הוא משתתף בכנס של כל המפלגות הציוניות בנושא הבריחה. גרמו לכך הביטויים שהגואמים השתמשו בהם, והוא הכירם משהותו הקצרה ברומניה, כגון: "קואורדינציה" ו"חטיבה".

מן הראוי להביא בהקשר זה ידיעה שפורסמה בירחון *העובד הציוני* תחת הכותרת "פולין", ב־1 באוגוסט 1945 בתל־אביב, וזו לשונה:⁷¹

[...] כימי הפסח 1945 התקיימה ישיבה של המועצה של התנועה המאוחדת בפולין. במועצה השתתפו בין היתר 16 חברי המועצות הראשיות שלפני המלחמה. הוקמה הנהגה ראשית, שאליה נכנסו חברים מראשי התנועה בשנים שלפני המלחמה. נשלחו שליחים לכל הנקודות על מנת לרכז את החברים שניצלו. הפעולה התנועתית הולכת ומתרחבת. ההנהגה, אשר מושבה בלודז' עובדת יפה מאוד. נוסף על ארגון מאות חברים במקומות הצליחה בזמן האחרון להקים שני סניפי הכשרה: אחד בלודז' ואחד בסוסובין. 250 חברים אורגנו בהכשרה. בין מאות החברים הניצולים – 80 בלודז'.

ב־17 ביולי 1945 קיבל ה"איחוד" לגאליוציה מחודשת מטעם משרד הפנים הפולני, שפירושה היה מתן רשות למפלגה לפעול כרחבי פולין.⁷²

ב. היחסים עם הליגה

באותו זמן החלו יצחק צוקרמן וצביה לובטקין לקבץ סביבם את חבריהם לתנועה, מיד עם שובם מלובלין. על פי הסכם שנערך בינם ובין הקבוצה השומרית אחרי פגישתם בלובלין, הם הקימו יחד מסגרת משותפת, שהגדריה עצמה כ"ליגה לארץ־ישראל העוברת", ובקיצור – "הליגה".

בין נציגי ה"איחוד" בפולין נוציגי "הליגה" לא התקיים כל בירור (או דר־ישיח) אידיאולוגי שיגדיר נוסחת הידברות מסגרתית. צוקרמן לא האמין באפשרות כזאת, ואף האשים את ה"איחוד", שהוא פועל כתנועה "אמיגראציוניסטית",

71. הכתבה התומה כאות ד' בלבד. לפי היריעה הנוספת שבו, על היחסים בין ה"איחוד" וה"ליגה" נראה, שמחבר המכתב היה דוד צימנד, איש העובד הציוני, חבר המשלחת של ועדת ההצלה בבוקרשט מ־1 בספטמבר 1944 ועד סוף אוגוסט 1945 (לנושא השני במכתב "החטיבה" נתייחס בהמשך).

72. ההסתמכות היא על חוזר שנשלח מטעם הנהגת ה"איחוד" בפולין לסניפיו, אצ"מ 56.T-1429.

דהיינו: "חוטף אנשים להכשרה ומבטיח להם עלייה", בעוד ש"הליגה" ראתה את תפקידה לראוג לעלייה אליטיסטית, בעיקר של הנוער החלוצי הסוציאליסטי.⁷³ בין שני הארגונים התנהלה תחרות קשה על נפשות הניצולים שלא היה להם עבר ציוני קודם. במכתב על "פולין", שהוזכר לעיל, מעיר מחברו, שבזמן שבפולין חל פילוג, ברומניה הוחלט על ביטול כל המסגרות ועל הקמת חטיבה.⁷⁴

אין גם להתעלם מאי ההערכה שרחש יצחק צוקרמן לקבוצת מייסדי ה"איחוד".⁷⁵ העובדה שאנשים אלה היו הראשונים שנטלו על עצמם את עול ההתארגנות הציונית והציבורית בין הניצולים, והצליחו בכך, לא העלתה את קרנם בעיניו. נהפוך הוא, אולי הרה לו שלקחו ממנו זכות ראשונים. את פלדשו,⁷⁶ שפגש בישיבת הוועד היהודי המרכזי, כלל לא הזכיר בין הפעילים כתנועה הציונית הזאת.

אנשי ה"איחוד" פעלו את פעולתם לאור הרעיון שהעלו באוגוסט 1944, כלי לשנות בו דבר, מן הראוי לציין כאן, ש-4 מתוך 8 החברים, או 6 מתוך 9 בוועד המרכזי של ה"איחוד", שקיבלו את ראשות המחלקות החשובות, כגון הסברה וטיפול בנוער וב"בריחה", היו אנשי "הנוער הציוני" ו"עקיבא". כל אחד מהם, וכולם ביחד, ראו עצמם קשורים מבחינת עברם עם אנשי תנועתם בארץ-ישראל, אבל אמונם בייחודיות התנועה החדשה ורצונם לשרתה היו בלתי מעורערים.

3. פיתוח התנועה הקיבוצית

העבודה התרכזה בחיפושים אחר בני נוער, שבאותם ימים החלו להזור מהמתנות, מהיערות וממסתורים אחרים. הוחל גם במפגשים בין אנשי התנועה שבערים הסמוכות, הן לשם היכרות והן לשם ליכון נושאים שונים. על הקמת בתי נוער הקלה העובדה, שהוועד היהודי המרכזי קיבל רשות להקים בתים נפרדים לנוער יהודי במסגרת החוכנית הממלכתית לשיקום הנוער; המפלגות שבוועד קיבלו על עצמן לעסוק בכך. בתי נוער אלה נקראו באופן רשמי "נקודות לפרודוקטיביזציה", ואילו בפי המחנה הציוני הוגדרו כקיבוצים. ה"איחוד" איפשר לרתיים להקים במסגרתו קיבוצים נפרדים, למרות שבמשטר החדש בפולין לא היתה להם רשות להתארגנות נפרדת.

73. ראה מכתבו של יעקב מרגולין, איש גורדוניה, מ'29.7.45 לאחר שקיים שיחה עם יצחק צוקרמן וצביה לובטקין בווארשה, ארכיון גורדוניה ומכבי הצעיר ע"ש פנחס לבון בחולדה, מיכל 5, תיק 6. המכתב אומנם מאוחר ביחס לימים שאנו דנים בהם, אבל הנאמר בו לא סותר את המצב שקדם לכתיבתו.

74. ראה הערה 71.

75. ראה שבע השנים, עמ' 480-481.

76. לעומת זאת כתב עליו צוקרמן בהקשר אחר: "אני חושב שאנחנו השתכנו בדירה שהיתה שייכת למנהיג הרביזיוניסטי ד"ר פלדשו (כיום ראבון בן-שם). ערב אחד בהיותו שם נתגלה מחבוא שהוא השתמש בו לארכיון שלו. מצאתי עניין בקריאת מכתבים של דובז'נינסקי אליו וכל מיני מסמכים אחרים." שבע השנים, עמ' 253.

בהגדרות לפי גילים נחשבו גילאי 15-21 לבני נוער.⁷⁷ הגדולים שבהם, רובם יתומים, לא השלימו את לימודיהם לפני המלחמה ולא רכשו לעצמם מקצוע שיפרנס אותם בעתיד. הצעירים ביניהם לעתים לא ידעו טעם לימודים מסודרים בבית ספר, ואחרים זכו לכל היותר לשנתיים-שלוש במסגרת לימודים כלשהי. שנות המלחמה בוודאי לא תרמו להשכלתם. ד"ר דוד גוזיק,⁷⁸ איש הג'וינט שניצל בווארשה, תרם רבות להחזקה הכלכלית של בתים אלה, נוסף על ההקצבה מטעם הוועד. הכספים מטעמו היו מגיעים ישירות לארגונים הציוניים, שלא באמצעות הוועד.

בצד מעט שנות הלימודים שהספיקו לרכוש לעצמם, היו הבוגרים בקרב הנוער שניצל, שהחלו להופיע או בערים, קשורים לחינוך תנועתי לפני המלחמה, ושמרו ככל שיכלו על גחלת זו בגיטאות, במסגרות מסוכנות או בכדירות עם עצמם. צעירים אלה, בכל מקום בו הופיעו, היוו עתודה שממנה באו המארגנים, המנהלים והמוריינים של בתי הנוער.

הכניסה למגורים בצוותא עם בני גילם היתה לבני הנוער הפיתרון האידיאלי למחסור בבית ובמשפחה, לצורך בחברות ולחזיון הרגשת הכיטחון בפני הרחוב המאיים. במשך הזמן, בתוך חיי השיתוף, החלו לבוא לביטוי הצורך והיכולת לתרום מכוחותיהם למען הקבוצה בה נמצאו, הן אצל המחנכים והן אצל החניכים. מתוך החמימות שנוצרה בבתים אלה צמחה שמחת חיים חדשה בין דיירי היתומים. קשרי ידיעות שהתקמו בקיבוצים אלה עמדו לעתים קרובות במבחנים קשים של החיים.

חיי היום-יום בבית כזה התנהלו על פי סדר יום, חלקו קבוע וחלקו מתואם לתנאי הבית ולדייריו. הדאגה למזון והכנתו היתה בידי הנהגת הקיבוץ. תוכנית הלימודים כללה תמיד שיעורים בעברית, הרצאות בתולדות עם ישראל, בתולדות הציונות וכידיעת ארץ-ישראל. בדרך כלל היו הקיבוצים נעזרים באנשי הסניפים בעיר, אם היו בעלי כישורים מתאימים להוראת המקצועות הנ"ל. ליחידים או לקבוצה ניתנו השתלמות מקצועית וחוגים בנושאים שונים. שיטות שונות הונהגו בכל המקומות. לימוד שירים עבריים ושירה בצוותא עזרו רבות לגיבוש הווי תנועתי.

כדי לתת תמונה של אותם הימים, אביא להלן תיאור התארגנות שהחלה במספר ערים, לעתים אף לפני ההתייעצות בווארשה. אתחיל בעיר לודז', שבה ההתארגנות החלה בשלב מוקדם. בין הצעירים הראשונים שהופיעו בעיר זו היו בנימין ואלד (יערי)⁷⁹ ואברהם קליסקי (אבירם),⁸⁰ וסיפוריהם מאותם הימים

77. אה שעקטיקייטס באריכט פון צענטראל קאמיטאט פון די יידן אין פוילן (דו"ח מפעילות של הוועד היהודי המרכזי של יהודי פולין), וארשה 1947, עמ' 24, טאב 4.

78. ניצל בווארשה ההרוסה. הוא ארגן מחדש את עבודת הג'וינט בפולין. הראה התעניינות מיוחדת בכעיות הילדים והנוער. נהרג כתאונת מטוס כפארג כ-13.3.46 (ראה טורקוב, לעיל, הערה 32, עמ' 20).

79. שיחה עם בנימין ואלד-יערי, 2.10.87 (להלן: ב' יערי, שיחה).

80. ראה חוברת של ישראל קליסקי-אבירם, מלודז' טראוגיטה 11 עד עין השופט, תל-אביב, אוגוסט 1988 (להלן: אבירם, חוברת).

משקפים את ראשית הופעתם של היהודים בלודז' ואת דרכם, ודרכם של בני גילים אחרים, בהשתלבות בהקמת קיבוצי ה"איחור" וכפעילות בהם. היהודים הראשונים שניצלו בעיר זו היו אלה ששרדו בגיטו.⁸¹ הם החרימו את הנשק מידי הגרמנים, הסתובבו ברחובות הריקים מאנשים וצעקו: "יידן, די מלחמה איז אויס" (יהודים, המלחמה הסתיימה). אל אלה הצטרפו תוך ימים ספורים ניצולים שהיו בין אחרוני המפונים על ידי הגרמנים באוגוסט 1944. בשכונות הראשונים חולקו לניצולים כ־900 מהדירות הריקות בעיר. הם גם נהנו מסחורות שהוצאו מהמחסנים הרבים, שהגרמנים לא הספיקו לפנותם. מסיבה זו לא חסרו באותו חורף בגדים, מזון ושמיכות. מיכאל מירסקי, איש פפ"ר, נשלח לעיר מטעם הוועד היהודי המרכזי כדי לארגן בה את הוועד המקומי, ואומנם, באספה שהתקיימה בקולנוע "אטלנטיק" נבחרו כ־1000 איש, והוא נבחר כיו"ר הוועד בעיר.⁸²

המשותף בין הצעירים הללו, שעל פעולתם אעמוד בהמשך דברי, היה שרובם היו חברי הארגון המחתרתי "חזית הנוער הציוני" בגיטו לודז'.⁸³ עתה, בבואם לעיר כאנשים חופשיים, היו להוטים לחדש את הפעילות הציונית, שבה ראו את קצה החוט שיוציאם מתחושת הריק ויחכרם לעברם.

בנימין יערי לא היה בגיטו לודז'. הוא עבר את המלחמה בצורה שונה. בן שרעשרה היה בפרוץ המלחמה. ממשפחתו ניצלו הוא ואביו, שעברו את המלחמה כאחים סקלסקי ונדרו ממקום למקום. ללודז' הגיעו מיד עם שחרורה, בינואר 1945. לא זכור לו מאין בא האוכל, אבל דומה שהוא הושג ללא מאמץ מיוחד. אנשים הירבו להסתובב ברחובות ולחפש פנים מוכרות. על קיומו של הוועד היהודי נודע לכולם מהר מאוד, כפי רבים הוא נקרא "הקהילה", שהיתה מונח מסורתי קרוב ללבם. מיום הקמתו משך הוועד היהודי את הכאים לעיר. רובם היו מזי רעב ולבושים סחבות. בנימין הצעיר, שזה עתה קיבל את חייו במתנה, ניסה לדבר עם העומדים בתור לפני הוועד על ציונות, אך אלו הנהירו אותו שעליו להיות זהיר בהעלאת הנושא. להלן סיפורו של ישראל אבירם:⁸⁴

ימים ראשונים של פברואר 1945 [...] לפני יומיים שכנו ללודז', אבא ואני. הלילה שעבר היה הלילה הראשון, בו ישנו במיטות מוצעות, ברירה שבה השתכנו, בבית בו גרנו לפני המלחמה. זה לי הסיוע הראשון ברחובות העיר. הרחובות, אותם הרחובות; הבתים אותם הבתים כפי שזכרתיים. השלג בקצות המדרכות, כמו בכל חורף. לכאורה, הכול כפי שהיה. אך דבר אינו כפי שהיה ולעולם לא ישוב להיות כפי שהיה. לודז' זו בלי היהודים ברחובותיה, אינה עיר עוד.

81. טורקוב, לעיל, הערה 32, עמ' 217; כ' יערי, שיחה; אבירם, חוברת ע' 3.

82. טורקוב, שם, עמ' 117.

83. על "חזית הנוער הציוני" בגיטו לודז' ראה "חברים מעלים זכרונות, רב שיח של ותיקי קן הנוער הציוני בלודז' על פעילותם בגיטו", משואה יח (תשמ"ט), עמ' 138-150; וכן אבירם, חוברת, עמ' 4.

84. אבירם, חוברת, עמ' 4.

הוא לא זכר כבר כיצד ואיך, אבל הוא הגיע אל משרדי הקהילה. האדם הראשון שהכיר אותו ונפל על צווארו בהתרגשות היה מניק הייטלר (מנחם הר־טל).⁸⁵ מניק היה חבר התנועה "חזית הנוער הציוני" ונשאר בגיטו עם היהודים שנותרו שם עד השחרור. הוא אשר הפגיש אותו עם בניק ואלה.

בנימין סיפר, שבאחד הימים ניגש אליו כרחוב צעיר יהודי, שלא היה מוכר לו, ותחב לידו פתק עם כתובתו של ישראל, וביקש ממנו שייפגשו בכתובת הנ"ל. זה היה מנחם הר־טל. אל שלושה אלה הצטרף לאחר ימים מספר זיגמונט זליקוביץ,⁸⁶ ניצול נוסף מהגיטו בעיר. הם קבעו ביניהם תוכנית יומית להליכה לתחנת הרכבת ולעמידה בתור לוועד כדי לראות אם יפגשו בין היהודים מישהו מאלה להם ציפו. בינם ובין עצמם ניהלו שיחות ארוכות על עברם המאושר לפני המלחמה, על חברים שידעו שלא יראו עוד לעולם, ועל הציפייה לבואם של אלה שידעו כי נשארו בחיים. כן דיברו על הגשת עזרה לצעירים אחרים, גם לא מוכרים להם, ועל עזיבת פולין והגשמת הרעיון הציוני.

מפנה גדול חל בחיי הקבוצה כאשר כמרס 1945 נפגשו עם הלל זיידל. השיחות ביניהם התקיימו כדירתם של הלל ואולה, אשתו לעתיד. קבוצת נוער מלוכדת זו מצאה בהלל מדריך לא מבוגר מהם בהרבה, בעל אישיות חמה, שופע התעניינות וחום. את רעיון ה"איחוד" קיבלו כפשוטו – כקץ תקופת המפלגות וכלקח השואה. ככלות הכול, הפעולה המחתרנית בגיטו לודז' במסגרת "חזית הנוער הציוני" נעשתה לאור רעיון דומה. הצטרפותם של חברי "הנוער הציוני", "עקיבא" ו"גורדוניה" לשורות ה"איחוד" היתה מוכנת מאליה.⁸⁷ נושאי הפעולה שהועלו בפגישות אלה היו:

1. עזרה לצעירים גלמודים, בפרט לבנות, שהשחרור מהכיבוש הגרמני לא שחרר אותן מסכנת ניצול על ידי החיילים הסובייטיים, גברים פולנים ויהודים אחדים.
2. יצירת אפשרויות לחינוך ציוני לנוער יהודי.
3. בריחה מפולין.

הלל עדיין את הקבוצה בנוגע לאפשרויות החוקיות להקמת בתי נוער, "נקודות לפרודוקטיביזציה", ואף הפגיש אותם עם ניסן רוניק, אותו הכיר עוד בוויילנה, לקביעת התפקיד שיוטל עליהם בנושא הכריחה. באחת השיחות ביניהם סוכם, שבנימין ימצא דירה מתאימה לצעירים בודדים, וניסן יפנה אליה צעירים הזקוקים לקורת גג.

עוד לפני שאורגן הקיבוץ בלודז' חוו חברי הקבוצה חוויה טראומטית, בהיתקלם בניצוי האנטישמיות הרצחנית. המקרה קשור בכנס נוער ציוני מכל הזרמים, שנקבע בלובלין בחול המועד פסח, ואחת ממטרותיו היתה להפנות נוער ממקומות קטנים לקיבוצים בערים הגרולות, מטעמי ביטחון. בין

85. היה בין הראשונים שעזבו את לודז'.

86. חבר בקבוצת המחחרת בגיטו לודז', לפעילותו בכריחה נחזור בהמשך.

87. בפגישה הארצית של "גורדוניה", שהתקיימה ב-24.5.45, הוחלט שתנועת ה"איחוד" היא המסגרת היחידה בשביל חברי "גורדוניה" וה"התאחדות" בפולין.

אלה שנסעו מלודז' ללובלין, נוסף לבנימין, אברהם ומנחם, היחה גם יפה, היום הרט.⁸⁸ היה עליהם להגיע לדירה ברחוב לוכרטובסקה בלובלין. כאשר הגיעו למחוז חפצם מצאו שם כבר כ־10 אנשים.⁸⁹ פתאום התפרצו לחדר מספר גברים, שהציגו עצמם כאנשי נ.ק.ו.ד. המעילים הבהירים שלבשו, המגפיים הפולניות והבהילות במנהגם עוררו אצל בנימין את החשד, שהם נקלעו לידי כנופיה פולנית ימנית, שרצח יהודים עם תום המלחמה היה צידוקה היחיד. בימי המלחמה רכש בנימין ניסיון באבחון הסכנות הצפויות במפגשים כאלה. תעודות הפולני שהציג לפניהם לא עמדו לו כלל. הם לקחו אותו לחדר שאליו אספו תחת משמר את שאר הנמצאים בדירה, וכיניהם את חבריו. השודדים העמידו שני ספסלים ליד אחד הקירות, וציוו על הקורבנות לשים עליהם את כספם, תעודותיהם ופריטים אחרים, אותו רגע עמדה לבנימין תושייתו הבלתי רגילה, והוא ניצל את המסך שיצרה הכביסה, שהיתה תלויה ליד החלון ואת חוסר תשומת הלב של השודדים לזמן קצר, וקפץ דרך החלון, ברגע שניתנה הפקודה לירות ביהודים שכחדר. כריחתו עוררה מהומה בחדר, שבעקבותיה ברחו אנשי הכנופיה, לפני שביצעו את זממם. בנימין הספיק להזעיק עזרה מהבניין השכן, שמע את קרב היריות והתעלף. השוטר הפולני, שליווה את אנשי המשטרה הסובייטית שהגיעו למקום, הצביע על בנימין כאיש כנופייית בנדרה (Bandera),⁹⁰ ובכך סיכן אותו מחדש. אך מנחם הייטלר, שהופיע פתאום על ידו, הבהיר את זהותו של האיש. בנימין אושפז בבית חולים. ליד חדרו הוצבה שמירה של המיליציה הפולנית – ביניהם היה תמיד יהודי אחד – כדי שלא יאונה לו רע ממקור בלתי צפוי. למחרת פציעתו ביקרו אותו בבית החולים הלל זיירל, ניסן רוניק וחברים אחרים שבאו לכינוס. לאחר פסח העבירוהו חבריו ללודז', והוא השתחרר מבית החולים רק ב־1 במאי. סיפור זה היה טיפוסי ביותר למצב הביטחוני של פולין.

לאחר כניעתה של גרמניה, בחודש מאי, גדל זרם הריפאטריאנטים ממערב אירופה לפולין, וכיניהם גם יהודים. רבים מהם בחרו להתעכב בלודז', ובמהרה נוצר כאן היישוב היהודי הגדול בפולין. הוועד בלודז', בדומה למקומות אחרים בהם הלך והתגבש ציבור יהודי מאורגן, הציב שלטים גדולים בתחנת הרכבת, ועליהם כתובת הוועד והזמנה לבקר בו; פעולה זו נעשתה בהסכמת המשרד הממשלתי לריפאטריאציה. על יד השלט הועמד דלפק, ושם נמסר לפולנים מידע נוסף בעל־פה. לעתים הגישו גם כוס תה וכריך לאלה שניגשו לדלפק. התורנים ליד הדלפק היו בדרך כלל מתנדבים צעירים, שסיפקו לבני גילם מידע על התארגנות של נוער ציוני בעיר. במקביל עשו אותה המלאכה ליד הוועד

88. היום בנתניה.

89. כאן נכלל רק חלק מהחוויות של אותו היום. תיאור מלא של ההתנפלות הנ"ל נמסר לארכיון "משואה".

90. ארגון לאומנים פאשיסטים אוקראינים, שסטפן בנדרה היה ממקימו. ערב הפלישה הגרמנית לברית המועצות (יוני 1946) הקים שני גרודים אוקראינים לעזרת הצבא הגרמני. בפולין המשתחררת, בין שאר הקבוצות היער פעלו גם אנשי בנדרה, שהאנטישמיות ורצח יהודים היו חלק מהאידיאולוגיה שלהם.

היהודי. רשימה חלקית של צעירים שישראל פגש בהם בתחנת הרכבת, נמצאת בחוברת שלו.⁹¹ מיד אחרי פסח קמו שני הקיבוצים הראשונים בעיר.⁹² לא היה קשה למצוא דיוור מתאים כדי לשכן בו 15-20 צעירים. הבעיה היתה להתאים את הריהוט לצורכי המקום, וחלק ממנו היו המארגנים צריכים להכין כמו ידיהם. בין מארגני המקום, גוסף לישראל, נמצאו כבר שלושה חברים נוספים מימי העבר, והם משה זילברשטיין, זיגמונט זליקוביץ, שזכר כבר, ושלמה ויסוצקי. חוויה חשובה בחיי הקיבוץ בסוף השבוע היתה קבלת שבת מסורתית וקידוש על היין. ארוחות השבת היו מזינות יותר, ולו בזמירות. את הטקסים בארוחות שבת ניהל הלל זיידל, ולעתים עזרו לידו חברים נוספים, שהיו בעלי חינוך מסורתי, כמו יוסקה ווסרצ'יר (לימים גבעון).⁹³ סעודות השבת הפכו למסורת, ולעתים השתתפו בהן גם אורחים מבחוץ.

הקבוצה הראשונה שהתה במעון זמן קצר מאוד, ויצאה בדרכי "הבריחה" מפולין. האנשים שנתקבלו לקבוצה השנייה היו צעירים והומוגניים יותר מהקודמים. שם הקיבוץ היה "אחוה". על חוכנית העבודה הקודמת נוספו חוגים, כגון תיאטרון וועדה לקישוט הבית ועוד. דאגו גם לסיפוק ההתעניינות האישית של החברים בתחומים שונים. כך, למשל, סיפקו חברי הקיבוץ לאחת הבנות (שהיתה במקרה ילידת ארץ-ישראל) פסנתר על פי בקשתה. לאנשי קיבוץ זה זכורים ערכים רבים של שירה בצוותא. הימצאות מדריכים, שכבר ליוו מחזור אחד שקדם להם, גרמה לכך, שהאווירה בבית הזכירה אווירה של מושבת קיץ תנועתית מהימים של פעם. ברחוב זכודניה, שבו שכן הקיבוץ, נוצרה מודעות בין שוכניו, שהנה קם בית של התנועה שהאנשים בו מחלפים, אבל דיירי המשיכו לקיים את צו ההגשמה, ובסופו של דבר ייפגשו כולם במולדת המיוחלת.

מחברות המייסדים הראשונים עזבו אחדים, ולעומתם חזרו לעיר ולעבודה התנועתית בז'ק (דב) למברג (גם הוא מהגטו),⁹⁴ הניק (צבי) ברגמן⁹⁵ ואברהם זליג.⁹⁶ עבודה רבה חיכתה לכל אחד מהם. בז'ק ייסד תנועת נוער למען הילדים שגרו בעיר עם הוריהם, וניהל אותה לפי כללי הצופיות של פעם. חניכי התנועה השתלבו בקביעות באירועים חגיגיים בתוך הקיבוץ. משהו מההווי נוכל לקבל מזכרונותיו של בז'ק, המספר על חוויותיו בקן בזכודניה.⁹⁷

91. ראה יערי, שיחה, עמ' 4. לפי המחבר הרשימה אינה מלאה.

92. ראה שיחה עם זיידל, לעיל, הערה 57; שיחה עם אכירם, חוברת.

93. שלושתם היו בגטו לודז' ועלו לאחר מכן לארץ-ישראל. ווסרצ'יר (גבעון) היה חבר הקבוצה בגטו לודז'. נפטר בארץ.

94. היה בגטו לודז'. פרטים ביוגרפיים נוספים ראה החוברת *זכ למברג, לזכרו*. נפטר בישראל כ"ב 30.11.75, משואה, פ"ב 66/2.

95. היה בגטו לודז' והשתתף ברב-שית. ראה שיחה איתו, 25.10.90.

96. חבר "גורדוניה" היה בגטו לודז'. ראה שיחה איתו, 8.8.90.

97. דברי בז'ק למברג כפי שהופיעו בכתבי-עת Miesieczue JCHUD Wydawnicხო בכתבי-עת "Jchud", Polska. Centraineg Komitetu Zjednoczenia Sionistow Demokratow. Rok I. Warszawa-todz-Krakow Listopad 1945; st. 12-13.

מרגש הוא הרגע, כאשר בזמן הדלקת הנרות המסורתית, כאשר השקט הוא מלא, כל אחד מהנוכחים חוזר במחשבתו לעבר ורואה בעיני נשמתו את הימים הדומים בביתו. אחרי דקה מתחיל הזמר התרישי "ארום דעם פייאר" [שיר תנועות נוער ביידיש – "סכיב למדרה"] והוא יוצר מהנוכחים משפחה אחת גדולה, שצועדת לקראת חיים חדשים, והחיים החדשים בארץ, וכך חולפות שעה אחרי שעה. כל יום בקיבוץ הצרות והשמחות, עצב ודמעות הם הרבק המחבר יותר חזק את האנשים.

ובהמשך:

אסיפה חגיגית של גרודי תנועת הנוער. השורות מתוחות כמו מיתרים, והמלים הקצרות והחזקות של הפקודות כעברית [...] מספר שבועות של עבודה ארגונית הוריד מהם כל סימן העבדות. שיחה על הארץ, על חיי הקיבוץ יוצרים את עתיד עמנו [...] ושרים.

התיאור אומנם מלא פאתוס, אבל אם נעיין בפרוטוקולים, שהשפה בהם להלכה, תמציתית ביותר, נמצא שגם שם הביטוי מלא פאתוס. זה היה אופי התקופה, וטבעי שהוא משתקף בשפת האנשים.

אחרי בזיק ניהלו את תנועת הנוער צבי (הניק) ואברמק. בעיתון דאס נייע לעבן מ-11 ביוני 1945 פורסם, שב-9 ביוני התקיימה ברחוב זכודניה 20 פתיחה חגיגית של בית החלוץ של ה"איחוד".⁹⁸ בבית כבר שכנו שלושה קיבוצים, בסך הכל 150 צעירים, בגילים 15-20 שנה. בכ"א בחמוז התקיימה בו אקדמיה לזכרם של הרצל וביאליק. החלק האמנותי הוכן על ידי חוג התיאטרון של הקיבוץ.

כאותה שנה, כנראה בחודש אוגוסט, אורגן כוכודניה סמינר ראשון ולי הוצע לנהל. שמי אז היה חנה קמפל.⁹⁹ חזרתי או לפולין ממחנה נוישטט-גלבה. זוסייה וליאון לוסטיג פגשו בי בקראקוב בדירת אחותי מיקי (היום לבקוביץ), והציעו לי לבוא ללודז' ולהשתלב כעבודת התנועה. לפרנסתי סודרתי בעבודה כפרנסית ב"וועדה ההיסטורית".¹⁰⁰ לרחוב זכודניה הגעתי בלוויית זוסייה וליאון. הילק [כך קראו התכרים להלל זיידל] קיבל אותי בחמימות ובירירות. את מילק טאוכנר הכרתי ממפגשים רבים לפני מלחמת העולם. הנוער שכבר שהה כוכודניה וחיכה להשתלמות המובטחת לו, שפע חמימות וירידות. אלה ואחרים שהגיעו אחריהם היוו קבוצה אינטליגנטית, ממושמת ואסירת תודה על כל מה שקיבלו בסמינר זה. תכנית העבודה היתה זו של הקיבוצים. אבל יותר אינטנסיבית, והשתלבו בכיצועה אנשי מרכז התנועה (רוגוזינסקי,¹⁰¹ לוסטיג, טאוכנר) ואנשי סיף לודז' אחרים בעלי כישורים לכך. בהרצאות השתתפו כשומעים יותר אנשים מאשר חברי הסמינר הרשומים בו. בסיומו

98. דאס נייע לעבן (להלן: רנ"ל), ביטאון הוועד היהודי המרכזי. החל להופיע ב"0 באפריל 1945 בלודז'. בחובי מס' 11 (21.7.45) ניתנה, נוסף לידיעה על ה"איחוד", גם ידיעה על פתיחת קיבוץ ה"ליגה" בשם "לוחמי הגיטאות".

99. בגיליון ה"איחוד" 1 פורסם, שאת הסמינריון ניהלו מ' טאוכנר והנקה קמפל (באוגוסט 1945 הופיעה חוברת ראשונה בשפה פולנית בשם ה"נ"ל).

100. שמי מופיע כפרסום: NQE Gruss "Rok Pracy Centralnej Zydowskiej Komisji: Historycznej" Lodz 1946, p. 55.

101. שמעון רוגוזינסקי, מראשי הפעילים ב"איחוד", היום באוסטרליה.

קיבלו החניכים תעודות השתתפות, ואני קיבלתי מכתב תודה חתום על ידי רוב החניכים. מעיר זו יצאו באותו קיץ כמה מהחברים שהיו מיועדים לרכז פעילויות מיוחדות כ"בריחה", וכן ויסוצקי ווסרצ'יר, שיצאו לשלזיה התחתית כדי ליצור שם חשתית לרשת קיבוצי התנועה (דבר שכבר הזכרנו).¹⁰²

בית ה"איחוד" בזכרוניה שקק חיים במשך כל שעות היום והערב, ולעתים גם בלילה. בגלל הימצאותו בבניין של המרכז לתנועה הקיבוצית, היו מגיעים אליו פעילים מכל הארץ לצורך סידורים שונים. סניף ה"איחוד" נמצא ברחוב גדנסקה 44, והיה בו מועדון ובו ספרייה בידיש, שנמצאה שלמה. התקיימו שם קורסים לעברית ולאנגלית ועוד. אנשי סניף רבים, כגון אלטר גרסון, גובר הסניף, היו מזדמנים לכאן מדי יום ביומו. הקיבוצים משכו אליהם מבקרים רבים שלא השתייכו לתנועה. אחד מהם היה יצחק ארד (טולקה), שהיה אז פרטיזן צעיר. היו גם מבקרים תמהונים,¹⁰³ כאותו גנרל יהודי מהצבא הסובייטי, שהגיע למקום כמכוננית צבאית גדולה עם נהג, והתעניין באפשרות יציאה מיידית מפולין. כן שהו בבית זה. לזמן קצר, אנשים שלא השתלבו בתוכניות העבודה הרגילות, אבל שירתו את המוסד כנאמנות.

שתי דירות פרטיות שימשו בית ועד ואכסניה זמנית למזדמנים ללודז'. היו אלה דירותיהם של זוסיה וליאון לוסטיג ושל אולה והלל זיידל.

ציננטוהוכה

בקילצה¹⁰⁴ החלה ההתארגנות היהודית כמעט מיד אחרי שחרור העיר. שלושה אנשים – ד"ר סברין כהנא,¹⁰⁵ ד"ר ברנרד (ברונו) מנדל¹⁰⁶ וקלמן סולטניק.¹⁰⁷ שהגיעו לעיר זו בין ראשוני הניצולים היהודים, הקימו בעיר את הוועד היהודי כמוסד עזרה לניצולים.

בעיירות סביב קילצה, בכל מקום שהופיעו בו יהודים, נוסד מיד ועד והחלו להופיע ניצנים של התארגנות יהודית. מאחר ובין קילצה המרחק הוא רק שלוש שעות נסיעה ברכבת, היו ראשי הוועד מזדמנים לכירה לוועד היהודי המרכזי להתייעצויות, לקבלת כסף ומצרכים שונים, ולשיחות על הנעשה ועל העתיד.

102. על ראשית ההתיישבות היהודית בש"ת ראה: יעקב אג'ט, "צו א ניי לעבן", פאלאג "נידער שלזיה", ורוצלאו, 1947; חנה שלומי, "ראשית ההתיישבות היהודית בשלזיה התחתית (1945). גלעד, מאסף לתולדות יהדות פולין, ז-ח, (1985), עמ' 161-197.

103. שיחה עם זליג אברהם (הערה 96).

104. על קילצה לאחר שחרורה ראה רפאל בלומנפלד, "קיבוץ – הנוער הציוני – עקיבא בקילצה לפני ואחרי הפוגרום", משואה, יב (ניסן תשמ"ד 1984), עמ' 150-163; שיחה עם יחיאל אלפרט, 8.3.90.

105. ע"ד. בזמן המלחמה היה חבר בקבוצת פרטיזנים פולנים ונשא שם פולני – בוצקו. נהרג בפוגרום בקילצה.

106. היה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה מורה בגימנסיה העברית במינסק. ראה גם לעיל, הערה 59.

107. חבר הנוער הציוני לפני המלחמה. מוצאו מהעיר מייז'וב, שבאיזור קילצה. לעיר הגיע בניצול אחד המחנות בגרמניה.

במרס נפגש ב' מנדל במקרה עם בן-דודו ד"ר ר' פלדשו, וכתוצאה מכך הועמדו ענייני העתיד הציוני בפולין מעל הבעיות שלמענן באו אנשי קילצה לווארשה. למעשה, נוסף אז סניף ה"איחוד" בקילצה.

בסביבות הפסח החל קלמן סולטניק בארגון הקיבוץ הראשון בעיר. בין המצטרפים אליו היו יוסף הלפרין¹⁰⁸ (שמסיבות אישיות הציג את עצמו בשם צבי). תוך זמן קצר הוא היה למרריך הקיבוץ במקום, ובסוף יוני יצא בראש קבוצת נוער זו בדרכי הבריחה מפולין. באותו זמן היו בו כ-30 בני נוער. מוצאו של יוסף הלפרין מלודז, והוא היה חבר "הנוער הציוני". גלגולי המלחמה הובילו אותו מזרחה לשטחים שהיו בשליטת הסובייטים. בסיום המלחמה הסתתר באיזור קילצה והגיע לעיר זו בינואר 1945. ביום עבד כזגג ובערכים למד בקורסים לבגרות. לכהנא התודע כשזה הזמינו להתקין שמשות בביתו. מכאן כבר היתה החזרה לחברה יהודית פשוטה.

תוך כמה חודשים כמו סניפי ה"איחוד" וקיבוצי נוער של התנועה בערים ובעיירות שבסביבה. כדי ליעל את העבודה בהם, וכדי שלא כל מקום ומקום יודקק לקשר עם המרכז בווארשה, הוחלט לארגן מקבצים לפי מחוזות-גלילים. לצורך הקמת הגליל בקילצה נקרא כנס ב-3 ביוני 1945¹⁰⁹ בהתכנסות השתתפו כ-200 איש מכל הסניפים שבאיזור. מותר להניח, כי אלה היו כל חברי התנועה שבהם. יש ברשימת היישובים ששלחו נציגים לכנס כדי להעיד על התפתחותו המרשימה של ה"איחוד" באותם הימים, ועל מקומו של מחוז קילצה בתנועה. לכנס באו גם נציגים מהמקומות הבאים: אוסטרוביץ,¹¹⁰ אולקוש, ביאלובזג, דלושיצה, סקרוזסקו, סטרוביצה, סוכודניוב, קוזיניצה, ולושצובה רדום. כן הגיעו לכנס ייסוד הגליל ראשי ה"איחוד" הבאים: מיכאל קוסוב, מרדכי זונשטיין, ליאון לוסטיג ומשה גלבלום.¹¹¹ קוסובר הציג את מטרת התנועה וטען, שהקמתה מהווה מהפכה במחשבה הציונית. זונשטיין תיאר את תולדות ה"איחוד" מאז הקמתו וציין את תרומתו של פלדשו לגיבוש הרעיון והפצתו. לוסטיג דיבר על בעיות הנוער ועל תפקיד הקיבוצים בהשלמת השכלתו ובהקניית הכשרה מקצועית לצעירים. הודגש, שבכואם למולדת יהיה על הצעירים להשתלב בבניית המדינה ובהפצת רעיון ה"איחוד".

ככנס דובר גם על הקיבוץ בקילצה, שבקרוב יצא לדרך, ושהוחל כבר בארגון קיבוץ חדש במקומו, שבעיירה אוסטרוביץ קיים כבר קיבוץ, ובעיר רדום מתכננים הקמת קיבוץ חדש. פתיחה חגיגית של הקיבוץ החדש בקילצה היתה בסדר היום של הכנס.

כל מוסדות היהודים בעיר נמצאו ברח' פלנטי 7. היו אלה הוועד היהודי המחוזי, בראשותו של ד"ר ס' כהנא, הוועד היהודי המקומי בראשותו של המהנדס י' רוזנקרנץ והקונגרסציה הדתית, שבראשה עמד פנחס אייזנברג.

108. יוסף צבי הלפרין, *הדרך לחירות, 1946-1945*, תל-אביב 1996.

109. פרוטוקול מכנס ארכיון משואה נ"צ 44.

110. ראה כתבה על פעילות תרבותית באוסטרוביץ. הנ"ל דנ"ל, מס' 11, 21.7.45.

111. מפעילי ה"איחוד" בסניף וארשה. היה מזכיר התנועה אחרי באומינגר. אחרי בואו ארצה פרסם ספר: *גזע כנות*, תל-אביב תש"ז.

לקיבוץ הוקצו שלושה חדרים גדולים. בעיר עצמה נמצאו מספר יהודים בודדים ומשפחות מועטות. הם התפרנסו בכוחות עצמם או מתמיכת הוועד. אמנם לא נמצאו בפרוטוקול עקבות של ויכוח פומבי בין ה"איחוד" ובין ה"ליגה", אך מותר להניח שקוסובר התכוון אל ה"ליגה", כאשר אמר: "האיחוד אינה בונה על קטסטרופה..." – וזה היה הטיעון שהטיחו אנשי ה"ליגה" בפני הטוענים לחידוש הציונות שלא על בסיס של המשך המפלגתיות שבעבר. ייתכן מאוד שהמתווכחים באולם דנו כבעיה במלים יותר מפורשות, דבר שלא בא לביטוי בפרוטוקול, שכן במשטר החדש בפולין לא היה רצוי להבליט כפומבי את חילוקי הדעות בין הציונים לבין עצמם. יתר על כן, גם קוסובר וגם זונשיין לא יכלו להרשות לעצמם להשמיע דברים נגד גיבורי המרד בניטו וארשה וראשי המחתרת היהודית בימי הנאצים, שנוסף לתהילה שאפפה אותם כמגן טבעי, נהנו מחסות ידידים בשלטון הפולני.

בין האנשים, הלא רבים, שחזרו לעיר מולדתם כאותו הזמן היה גם יחיאל אלפרט.¹¹² הוא הגיע לכאן לאחר טלטולי דרך רבים, בראשית חודש יולי. צעדיו הראשונים הובילו אותו לקיבוץ, שאת כתובתו קיבל בקראקוב. אז נודע לו, שקבוצת חברים – הראשונה ממקום זה – יצאה לפני חמישה ימים בדרך לארץ ישראל. הוא נפגש כאן עם קלמן סולטניק, קיבל ממנו הסברים על ה"איחוד", והחליט להצטרף לתנועה זו. כאשר היה על סולטניק לצאת לעבודה אחרת בתנועה לעיר קילצה, שכנע את אלפרט לקבל על עצמו את ראשות הקיבוץ, שעמד עתה בראשית ההתארגנות של הקבוצה השנייה. באותו זמן, בעקבות גידול התנועה, עברו לווארשה לתפקידים מרכזיים ד"ר מנדל וד"ר אהרן פרוידנטל, ראש ה"איחוד" בעיר אוסטרוביץ.

באחת הנסיעות בענייני עבודה ללודז' פגש אלפרט שם את יחיאל בלומנפלד, ושכנע אותו לחזור לקילצה ולעזור לו בעבודה בקיבוץ. יחיאל קיבל על עצמו גם עבודה במחוז, ורפאל מילא את תפקיד המדריך החינוכי של הקיבוץ. כל תוכנית העבודה היתה רומה לזו שבקיבוץ בלודז'. העבודה בין השניים התנהלה בהרמוניה מלאה. רבים קיוו שהקיבוץ והמחוז יפתחו למרכז תנועתי חשוב. מחוץ לכותלי הבית ברח' פלנטי שררה בעיר ובאיזור אנטישמיות אכזרית. כולם הסכימו, שביישובים קטנים נשקפת סכנת חיים ליהודים הכודדים המצויים בהם. ל' לוטטיג דיבר על כך בכנס ואמר, שמן ההכרח יהיה להעבירם לריכוזי יהודים גדולים יותר.

יחיאל ורפאל דיברו רבות ביניהם על סכנות האורכות ליהודים בעיר זו. אולם יחיאל טען, שהקיבוץ יכול לעמוד בהן, הואיל וישיבתו בעיר היא זמנית בלבד. אף אחד לא שיער, שכעבור שנה ישתולל פוגרום בקילצה, בו יירצחו 42 יהודים, רובם צעירים מהקיבוץ בפלנטה 7. בין הקורבנות היה גם ראש הוועד, ד"ר סברין כהנא. יחיאל, אשתו, רפאל והניצולים האחרים ישאו בלבם את מראות הזוועה.

112. איש קילצה. השתייך לפני המלחמה לארגון הרודיוניסטי "מסדה". היה מוסמך למתימטיקה מאוניברסיטת ורשה. לעיל, הערה 104.

קראקוב¹¹³

לתושבי קראקוב המלחמה נגמרה ב־17 בינואר 1945, עם צאת הצבא הגרמני. העיר כמעט שלא ניזוקה, לא בשנות המלחמה ולא כסיימה. הצבאות הסובייטי והפולני מצאו עיר שלמה. בקראקוב ובסביבתה ניצלו מספר יהודים שהתחבאו בבונקרים או שהחזיקו ניירות אריים בצורות אחרות. תוך ימים מספר הגיעו אליה יהודים אחרים, שהעזו לברוח מ"מצעד המוות" של אסירי אושוויץ מערבה, והצליחו. נוסף על אלה הציפו את רחובות העיר ואת מוסדות העזרה הפולניים, משוחררים ממחנות אושוויץ ואגפיו שלא נכללו ב"מצעד המוות", וביניהם יהודים מיוון, סלובקיה, יוגוסלביה, הונגריה ועוד. הם הסתובבו בערים כבגדים מפוספסים, עיפים ורעבים, וחלקם חולים, זרים לשפת המקום, ועצם מראיהם זועק לעזרה. הוועד היהודי כרת' דלוגה 38, שנוסד כמעט מיד עם שחרור העיר, נחלץ להגשת עזרה ראשונה לאנשים אלה.¹¹⁴ אומנם הם יכלו לקבל עזרה זו גם מ"הצלב האדום", אך הדבר היה כרוך בעמידה בתור ארוך, כשהפולנים שביניהם מגלים עוינות רכה ליהודים. בין ניצולי אושוויץ שהובאו לקראקוב היו 17 ילדים יהודים.¹¹⁵

בין מייסדי הוועד היו מרים הוכברג־מראינסקה,¹¹⁶ יוסף וולף¹¹⁷ ומיכאל בורוביץ.¹¹⁸ לאחר ימים מעטים חזרו לעיר ממחנה פלשוב מגיסטר ליאון סלפטר¹¹⁹ וד"ר חיים הילפשטיין,¹²⁰ חברי האקזקוטיבה הציונית במערב גליציה ובגולמביה ויושבי הראש שלה. לחילופין, אליהם הצטרף ד"ר יעקב בלך, יו"ר הארגון הציוני בעיירה גורליצה. מיד נוצר סביבם מעגל ציוני, שכלל את ד"ר קופרברג, שהתמנה כיו"ר הוועד היהודי בקראקוב, ד"ר שמעון גוטסמן, ד"ר הנריך רייכמן ועוד. כאשר דב יוהנס, מראשי תנועת "עקיבא", ואשתו אירקה חזרו לעיר בסוף חודש ינואר, מצאו בעיר קבוצה ציונית מאורגנת. סלפטר ויוהנס הצטרפו לוועד היהודי.

113. על הימים הראשונים בעיר קראקוב אחרי שחרורה ראה: עמ' 119-120; נאמן חרבן, מיכאל ווייברט (iv), תל-אביב 1970, עמ' 88-90; וכן שיחה עם דב יוהנס, 19.12.90.
114. אפשר ללמוד במקצת על ממדי הבעיה ממכתבו של ד"ר קופרברג (יו"ר הוועד), 2.3.45. אל הוויברדה (מרשל מחוז) של קראקוב, ד"ר אוסטרובסקי. כתוב שם, שלצורך ריפאטריציה של יהודים אורחי מדינות אחרות הוצאו על ידי הוועד 300,000 זלוטי. הכוונה היא למזון, ביגוד, טיפול רפואי, לינת לילה וכו', אמח"ת, ארכיון ד"ר א' בדמן, תיק זמני. לפי מחירי השוק מדובר ב־3,000 דולר, ולפי השוק הרשמי – פי עשרים מסכום זה. בכל מקרה, מדובר על הרכה מאוד כסף.
115. ראה שיחה עם דב יוהנס, וכן התייחסותו של קופרברג לבעיה במכתב הנ"ל.
116. עיתונאית כ־ Nowy Dziennik – עיתון ציוני בקראקוב לפני המלחמה, חברת Z.Q.B. במחתרת בימי המלחמה; טיפלה במיוחד בילדים. ראה טורקוב, עמ' 120.
117. סופר, כרת' ממצעד המוות לקראקוב; הגיע ב־13.1.45 (טורקוב, עמ' 123).
118. ראה עליו אצל טורקוב, (עמ' 124).
119. ראה לעיל, הערה 63. על ניסיון להוציא את סלפטר ממחנה פלשוב מסר דוד צימנד בויכרונותיו, ראה משנאה ד (תשמ"ה, עמ' 92). הנ"ל סירב לצאת, כי ידע שאם הוא ייעלם מהמחנה יתנקמו ביהודים הנשארים שם.
120. כיהן בתפקיד יו"ר הקזקוטיבה בקראקוב לחילופין עם סלפטרק. גם הוא סירב לקבל עזרה לכריחה ממחנה פלשוב.

שרידי תנועות הנוער הציוניות שהחלו לחזור לקראקוב היו בעיקר חברי "עקיבא", הארגון החזק בעיר זו לפני המלחמה. בין החוזרים הראשונים היו שמעון לוסטגרטן¹²¹ ופולדק ווסרמן¹²² (היום: יהודה מימון), שרידי המחתרת הציונית, שברחו ממצעד המוות. בבואם לעיר נודע להם על התארגנות יהודית וציונית, אך הם לא חשו צורך מיוחד להשתלב בה. מבוקשם היה למצוא קרובים ממשפחותיהם או לאסוף ידיעות על קורות ידידיהם מהמחתרת. תוך מגעם עם קבוצות חברים¹²³ יהודה פרידמן, רומק בורוביץ, יוזק הילפשטיין, שעבדו בימי המלחמה בסופו של בית הכלא "מונטה לופיך" בקראקוב – ניצל משם היומן של יוסטינה. שחזורו של הכתוב ביומן ופרסומו לאחר מכן על ידי הוועדה ההיסטורית בקראקוב הוא כנראה הגלגל הראשון לגבורת צעירים יהודים במלחמה נגד הגרמנים.

הצטרפותם של ציוני קראקוב ל"איחוד" לה היתה אוטומטית. שני הראשונים בקבוצה הג'ל היו אנשים ידועים בתנועה הציונית גם כפולין וגם בהסתדרות הציונית בעולם. כהשוואה למוניטין שהיה להם, היו מייסדי ה"איחוד" אנשים אנונימיים, וכך הצטיירה דמותם בעיני שרידי הקבוצה הציונית הוותיקה בקראקוב.

נוסף לכך, מנהיגי ה"ליגה" ניסו בראשית התארגנותה לרכוש לעצמם את שרידי הצעירים מ"עקיבא", איתם עמדו בקשרים בימי המחתרת בקראקוב. לשם כך הגיע שלום גרייק לקראקוב.¹²⁴ בכל אופן, בחודש מרס עדיין לא הזהרו הציונים בקראקוב עם ה"איחוד". וכך למשל, כאשר החלו בחודש פברואר 1945 שמעון לוסטגרטן ופולדק (יהודה) מימון לתכנן את יציאתם מפולין בדרכי הבריחה, הם נסעו נסיעה מיוחדת אל צוקרמן לווארשה וסידרו איתו את יציאתם ויציאת שלוש חוליות נוספות מתנועתם.

הטיפול בהצטרפות קבוצת סלפטר-הילפשטיין ל"איחוד" היה מהצעדים הראשונים שנעשו על ידי ליאון לוסטיג ומילק טאוכנר, עם כניסתם לפעילות בארגון זה.¹²⁵ שניהם הכירו היטב את ראשי הקבוצה מימי ישיבתם בקראקוב כנציגי "הנוער הציוני" לפני המלחמה. ליוהנס זכור, שלגבי הצטרפותו ל"איחוד" הכריעו שיחות הבהרה בינו לבאומינגר ובינו לזיידל, כל אחת בנפרד. במשך הזמן הפכו סלפטר ויוהנס לפעילים המרכזיים בתנועה זו והיו לחברים במוסדות העליונים בה, הראשון בין המבוגרים, והשני בהתוויית תוכניות לעבודה תרבותית בין הצעירים.

121. על פעילותו ראה: שמעון לוסטגרטן (שימק), אדם, רע, לוחם, הוצאה משפחתית, ספר זיכרון, 1986 (להלן: לוסטגרטן, ספר זיכרון).

122. (יהודה מימון). ראה שיחה איתו בטלפון, דצמבר 1990.

123. שם; פלד, "ראיון עם שמעון לוסטגרטן", מכון לתיעוד בעל-פה של המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, ירושלים, מס' 2188 / (ההסתמכות כאן על לוסטגרטן, ספר הזיכרון, עמ' 60-61).

124. ראה שיחה עם ב' יוהנס, לעיל, הערה 113.

125. ראה שיחה עם ליאון לוסטיג, לעיל, הערה 38.

באביב 1945 היו ככר בקראקוב ארבעה מוקדים לפעילות ה"איחוד"¹²⁶ של מבוגרים ושל צעירים ברחוב סנצקה 10, של הקיבוצים ברחוב דיטלה 38, ושל "הכריחה" ברחוב כרקה יוסלוביצה. בסניף המבוגרים התקיימו הרצאות ודיונים בנושאים ציוניים ובעניינים אקטואליים של החיים היהודיים בפולין ובעולם. רוב החברים בסניף היו בעלי השכלה גבוהה ובעלי ניסיון קודם בעבודה הציונית. פעולות הסניף משכו אליו לא רק את החברים בו, אלא יצרו סביבו מעגל גדול של אוהדים. סלפטר נבחר אחרי הצטרפותו ליו"ר מחוז ה"איחוד" בקראקוב, וכאשר בחודש יולי הורכבה המשלחת שתייצג את המפלגה החדשה בפולין בכנס הציוני הראשון בלונדון, הוא היה חבר בה.

נוסף לארגון המבוגרים נוסד באביב סניף נפרד של צעירים,¹²⁷ שניהל שיעורים יומיומיים מסודרים להשלמת ההשכלה של הצעירים, וזה נוסף ללימודי עברית ויהדות. כראש הסניף שימש יוסף קליין. אשתו, קלרה וולף,¹²⁸ היתה עסוקה בענייני הקיבוץ, ולמעשה ניהלה אותו. גם פה, כמו במקומות אחרים, שימשו הקיבוצים בעיקר מקלט לבני נוער שלא היו בני העיר, ושלא נשארה נפש נוספת ממשפחתם. בקיבוץ ניסו לתת לנוער זה הרגשה של בית. להלן סיפור על קיבוץ, כנראה השלישי בסידרה בעיר זו, כפי שנמסר על ידי רבקה פליישר, מהעיר חשנוב, היום חברת ביתיהושע, ודינקה (אינהורן) שטרסברג מוֹיֶשׁוֹב, חברת חלייצחק.¹²⁹

רבקה פליישר היתה אחת מ-30 הבנות מהעיר חשנוב, כמטוויית טקסטיל בעיר פרשניץ על יד פרונקאו (Parzchnitz bei Frankenu), ששוחזרה על ידי הצבא הסובייטי כנראה בחודש מאי (התאריך המדויק לא זכור לה). הצ'כים, עם שחרור ארצם, היו מעוניינים להיפטר מהר ככל האפשר מכל העובדים הזרים שהגרמנים הביאו לשם, הן כעובדי הקבע והן כשבויים, ואלה קיבלו הוראה להסתלק ברכבת.

הבנות מחשנוב נסעו ברכבת עמוסה עד אפס מקום לעיר מוצאן. המפגש עם המקום היה טראגי וכאוב ביותר. כל אבן וכל פינה הזכירו להן את העבר. האוכלוסייה הפולנית קיבלה אותן בשנאה גלויה. לבחורות לא היו כל תוכנית במה להעסיק את עצמן. כינתיים התארגן במקום "ועד יהודי" והן הלכו לשם יום-יום כדי לקבל מזון, שהיה בעיקר לחם וריבה. באחד הימים הופיע בעיר זיגמונט זליקוביץ ומסר להן על ההתארגנות היהודית בקראקוב, והסביר להן, שכדאי לעבור לעיר זו, משום ששם יהיה מצבן טוב יותר. הוא נראה להן כמלאך גואל. למחרת היום נסעו לקראקוב בהורכתו, והגיעו לקיבוץ ברחוב דיטלה 38.

126. ראה אימנד מס' 8(10) 8 (5 במאי 1946), עמ' 8. עיתון שהחל להופיע ב-1946 בפולנית. העורך היה מ' טאונור.

127. ראה שיחה עם יוסף קליין (היום פריפ' לפזיקה באוניברסיטה העברית בירושלים), 3.4.91. מוצאו מהעיר ז'שוב, היה חבר תנועת "עקיבא" לפני מלחמת העולם השנייה,

ניצל בבריית-המועצות, חזר לפולין במאי 1945.

128. חברת "עקיבא" לפני מלחמת העולם השנייה.

129. ראה שיחה עם רבקה פליישר ודינקה אינהורן (היום שטרסברג), 14.8.90. רשמה: סופיה לוסטיג.

המדריכה של הקיבוץ היתה קלרה וולף (קליין), ולאחר זמן קצר הצטרפה לעזרתה ינקה.¹³⁰ (כאשר עזב הקיבוץ את פולין לא יצאה ינקה איתו). לאחר זמן־מה הגיעה גם דינקה איינהורן לקיבוץ וקיבלה על עצמה את ניהולו. זה היה כנראה בראשית יוני 1945.

מכאן והלאה חופפים סיפוריהם של רבקה ושל דינקה. דינקה מספרת, כי השתתפה בצעדת האסיפים מאושוויץ והגיעה עד לניו־שטט־גלבה. בתום המלחמה שוחררה והלכה או נסעה במשך כשלושה שבועות, עד שחזרה לעיירה זישוב בפולין. שם נשארה כשלושה ימים בלבד, ופגשה שתי חברות מהתקופה שלפני המלחמה. האווירה היתה רוויה אנטישמיות. היא נסעה לקראקוב ופגשה שם את יצחק קופרכג, שהיה מפעילי "הבריחה", וכבר העביר עם חבריו קבוצות אחדות במעבר בקרוסנו. דינקה מצאה את דרכה לקיבוץ והועמדה כראשו. בקיבוץ פגשה בפעם הראשונה את דוד מלר, שהחל לבקר שם לעתים קרובות. זכור לה, שבין חברי התנועה שהה בקיבוץ שלמה ויסוצקי מלודז.

היו גם מקרים אחרים של הצטרפות בודדים לקיבוץ. פעם פגשו אנשי הקיבוץ נער יתום ברחוב. שמו היה פיניו שכטר, והם אספו אותו אליהם. היה גם מקרה שחייל בשם פטרוזייל הופיע בקיבוץ, הודיע שבעבר היה ציוני, והוא נקלט במקום. בפתיחת "בית החלוצי" בקראקוב והכוונה לקיבוץ – השתתפו כל אנשי ההגנה של ה"איחוד", היו"ר קוסובר, המזכיר גלבלום, והממונים על פעולות הנוער בתנועה – מלר, לוֹסטיג וטאוֹכנר.¹³¹

לפי דינקה ורבקה, התחלק סדר היום של הקיבוץ בין ניהול המשק לבין עבודה תרבותית. מדוד מלר קיבלו כסף למחיה ולהוצאות יום־יום אחרות. היו גם חבילות מזון מאונר"א. מספר קטן של חברות עבדו כמתפרה. עבודה תרבותית כללה, ראשית כל, לימוד עברית וכן חוגים שונים, טיפול בעיתון קיר ובספרייה. מלר הירצה מספר הרצאות על דרכו של ה"איחוד" בפולין ועל תוכניות ביחס לארץ־ישראל, דינקה השתתפה בכנס בצ'נסטוכובה ב־5 באוגוסט; אבל על הפגרום בעיר קראקוב, שאירע ב־11 באוגוסט, נודע לה כבר אחרי שעזבה את פולין. קיבוץ זה עזב את פולין כמסווה של יוונים־ריפאטריאנטים, והם נסעו דרך העיר קטוביצה בכיוון הגבול הצ'כי.

4. הבריחה¹³²

הבריחה הציונית מלובלין, מבחינת הזמן וצורת פעילותה, היתה מקבילה לזה שהתנהלה מורחה לנהר בוג.¹³³ היא התקיימה מסוף יולי 1944 בצורה היחידה האפשרית באותם הימים, דהיינו הליכה של קבוצות קטנות מאוד של צעירים דרומה, בניסיון לעבור בעקבות הצבא את הרי הקרפטים – החומה הטבעית החוצה בין פולין ובין סלובקיה, שכנתה מדרום – בנקודות שנועדו לכך. מעבר

130. למרואיינות לא זכורים שם משפחתה ולא תולדותיה לאחר מכן.

131. ראה *איחוד* מס. 1 בפולנית, רוניקה, עמ' 14-18.

132. בנושא הבריחה ראה יוחנן כהן, "עוברים כל גבול, הבריחה, פולין 1945-1946", תל-אביב 1995, עמ' 177-202.

133. רוניקה (ריזל) קרניצקי, לעיל, הערה 19; קלס, לעיל, הערה 6, עמ' 264-269.

לגבול התקיים קשר רכבת עם בוקרשט. התוואי מפולין היה דרך הערים ז'שוב, אל סנוק וקרונסו – שתי ערים סמוכות זו לזו בהרי הקרפטים, ששימשו מעבר גבול.¹³⁴

בערים הללו שבדרך נמסרו מפה לאוזן כתובות (כדירות פרטיות) בהן אפשר היה להשיג לינת לילה לפי קוד מוסכם, וליצור קשר עם אנשי "הבריחה". החל מחודש דצמבר 1944 נפגשו בתוואי זה הבאים מלכוב ומלובלין, ולאחר מכן, החל מינואר 1945, גם כאלה שבאו כבר משטחי מערב פולין שהלכו והשתחררו. אלה פגשו כאן לראשונה ניצולים שבאו מאזורים בשלטון סובייטי יש לזכור, שלא מדובר עדיין על בריחה גדולה, ובוודאי לא המוגנית. להלן נביא דוגמאות אחדות של בריחה כפי שנעשתה על ידי אנשי ה"איחוד", ולא רק על ידם.

יצחק מלניק היה חבר הנוער הציוני בווארשה לפני מלחמת העולם השנייה, ובין הראשונים מחברי ה"איחוד" שפעלו מטעם "הבריחה".¹³⁵ הוא היה מיורד עם בני משפחת קוסובר, ויחד עם אתותם אמילקה היה פעיל במחתרת בווארשה. ביולי 1944 ברח מהמחנה בקרסניק,¹³⁶ עבר כרגל את 48 הק"מ שהפרידו בין המחנה ובין העיר, הגיע ללובלין המשוחררת בסוף יולי 1944, ונפגש עם משפחת קוסובר. הוא השתלב בעבודת הוועד היהודי, במחלקה הסוציאלית. במשך זמן קצר ניהל את מחסן המצרכים של הוועד, ועבודה זו נתנה לו כיסוי לעבודתו העיקרית, היא "הבריחה". לא זכורים לו שמות אנשים אחרים שעסקו בפעילות זו בלובלין. לעומת זאת ציינו פעילי התנועה מלובלין, כי עבודתו כ"בריחה" היתה חשובה ורבה.

כואו של דוד מלר ללובלין, בסוף חודש דצמבר 1944, והצטרפותו להנהגת ה"איחוד" כראש מחלקת הנוער ו"הבריחה", נתנה תנופה חדשה למפעל שהיה כבר קיים.¹³⁷ עמו באו שלושה אנשים נוספים, בני עירו אוסטרוג, לפעילות "הבריחה", והם: חנה (הנקת) אוייב,¹³⁸ דוד ויינשלבויים¹³⁹ ואהרן וולדמן.¹⁴⁰ חנה (הנקת) אוייב הכירה את דוד מלר מאוסטרוג. אחרי המלחמה, כשנפגשו

134. ראה מפה 313 מתוך *אטלס השואה* של מרטין גילברט, שהיא מפת דרכו של דב ליון, הערה 21.

135. ראה שיחה איתו, 16.10.90.

136. העיירה קרסניק נמצאת דרום-מזרחה מלובלין.

137. ראת שיחת ד"ר יהודה באואר איתו, 16.6.64, האוניברסיטה העברית, המדור לתיעוד כעליפה, (4)47, סרט מ' 412. שיחה איתי, 27.2.82 (להלן: שיחה עם מלר); נחום שוחט, "בהיפוש אחר חברים ברחבי ברה"מ, לזכרו של דוד מלר", *משואה*, טו (תשט"ז), עמ' 281-283.

138. היום נוסבלט, ראה שיחה איתו, 19.11.84, וכן ספרה: חנה בת-עמי, *מעבר לשכחה*, תל-אביב 1992, עמ' 75 והלאה. השם חנה בת-עמי הוא שם ספרותי. בשיחה טלפונית נוספת איתי היא לא אישרה את הנאמר על ידי מלר בשיחה עם ד"ר באואר, ששיריה מדדיו לובלין שידורי מתורת לישראל.

139. הגיע מעיר ורנבה, לפי יוזמתו הוא. ראה האוניברסיטה העברית, המדור לתיעוד בעל-פה, סרט 584.

140. ראה שיחה איתו, 8.6.88.

לפני חג המולד בלבוב, הציע לה דוד מלר לנסוע איתו ועם ד"ר נח גריס¹⁴¹ כריפאטריאנטים פולנים ללובלין. היא הסכימה, ובלובלין המשיכה בלימודיה באוניברסיטה, ועבדה לפרנסתה ברדיו. בערבים, בסיום עבודתה, היתה ניירת של המשטרה מביאה אותה למקום מגוריה. היה זה מעין מרתף שבו גרו נוסף לה עוד מספר אנשים. כאן היו מתקיימות הישיבות בנושא "הברייחה", שהיתה הנושא העיקרי בשיחות פרטיות בין אנשים שהודמנו למקום ובין הגרים בו. תפקידה היה לחפש בתחנת הרכבת יהודים בין הריפאטריאנטים ולהציע להם מגורים זמניים אצל הקבוצה. לאנשים שזה עתה כאו מלובלין היתה בהזמנה הקלה רבה. כשלב הבא, אחרי ההיכרות, רובר איתם על הצורך לצאת מפולין. דוד ויינשלבובים, שכונה בין מכריו בשם "דוד הקטן", כדי להבדילו מדוד מלר, שהיה גבוה ממנו, הגיע ללובלין ביוזמתו הוא כריפאטריאנט. מטרתו היתה לחפש דרך ליציאה מפולין. לגמרי במקרה הוא פגש ברחוב את דוד מלר, אותו הכיר מעירו. את הפגישה הוא מתאר כדלהלן:

הוא פנה אלי כאילו מצא קרוב משפחה הכי קרוב לו [...] ושאל: דוד, מה אתה עושה פה? שאל אותי על הכתובת, איפה אני גר ומה אני עושה, כי עוד לא התחלתי בשום דבר ואני עוד לא יודע מה לעשות הלאה. הדרך היחידה – להתקדם. הוא אמר: לאן אתה מעוניין להתקדם? אמרתי: יש לי אחות בארץ, ואני רוצה להגיע ארצה. הוא ביקש שאפגוש אותו כעבור יומיים, וכשנפגשו אמר לי: דוד, אני רוצה שניפגש בכתובת זו וזו. וכשהגעתי לכתובת זו הצטרפתי לחפש את המקום. התחלתי לרדת במדרגות וידעתי לעומק של שמונה מטרים. במקום זה פגשתי כבר הרבה הרבה אנשים משלנו [...] עשו לי הכרה עם עוד אנשים.

אהרן וולדמן, השלישי בחבורה זו, היה בצעירותו חבר "גורדוניה", בזמן המלחמה פרטיזן ביערות ויטומיר, ואחרי שחרור העיר נפגש עם דוד מלר. הוא ביקר לעתים בעיר רובנה והגיע כריפאטריאנט ללובלין עם קבוצת פרטיזנים. דוד מלר שכנע אותו להצטרף ל"איחוד", ואחד הנימוקים לכך היה הטיעון, שטרם קמה בלובלין מפלגה אחרת. הוא עסק רק זמן קצר ב"ברייחה".

הארכנו במקצת בתיאור קורותיהם של אנשים בודדים, בניסיון לצייר פרופיל של אנשי "ברייחה", שהודמנו באקראי לפעילות זו וליוו אותה לאורך כל הדרך, כמו דוד ויינשלבובים, או אנשים שנשלחו למשימה חשובה ומיוחדת, כיציאה לברית המועצות וחיפוש אחרי חברי התנועה שם, כמו הנקה, או כמו מלניק, שבשירותו ראה עבודת קודש למען שרידי העם היהודי.¹⁴²

מלר שהה בלובלין זמן קצר מאוד ויצא למוסקווא, לכנס "הוועד היהודי האנטי-פאשיסטי", כתבר הוועד ההיסטורי.¹⁴³ לא ברור אם שהה בלובלין 9-10 ימים, או שבועיים לכל היותר. מכל מקום, בימים הספורים ששהה בלובלין

141. מראשי ה"וועדה ההיסטורית" בלובלין.

142. ראה ספרה של הנקה, לעיל, הערה 138, עמ' 80-96.

143. ראה שיחה עם מלר: שלמה פרלמוטר, "פרקי מוסקבה 1944-1946", *ילקוט מורשת* (יוני 1982), עמ' 40.

הצליח לגבש גרעין פעיל ב"בריתה", גרעין שהיה בעל תודעה של השתייכות ל"איחוד", שזה מקרוב הצטרפו אליו.

מן הראוי לציין, שחברותם ב"איחוד" לא מגעה מהם לשתף פעולה עם העוסקים ב"בריתה" ממפלגות אחרות. כך, בהתייחס לימים אלה לא הזכיר מלר כל מפגש עם אנשי השומר הצעיר בוויילנה או עם אלה שבאו ממרחקים, מהשטחים הרוסיים או הפרטיזנים מרובה. הוא ראה בוויכוח שהתנהל אז בלובלין בין הקבוצות עניין פנימי שלא נגע ל"בריתה" היומיומית. לפי דעתו לא הוקמה "קואורדינציה" כמוסד בלובלין. הרושם המתקבל משיחות עם האנשים שעסקו ב"בריתה" בפועל, שהם לא ראו כל צורך במיסוד פעולתם מעבר למה שהיה קיים.

לפי ניסן רוניק, שהיה מקובל על ראשי הפעילים מכל הקבוצות שהתקבצו באותו הזמן בלובלין, השתמשו במונח "קואורדינציה" באותם הימים כקוד להתנהגות בין-מפלגתית בענייני "הבריתה"; לא חידשו את קיומו של הארגון עצמו, כפי שהיה קיים בוויילנה בימי המלחמה ואחרי שחרורה בשנת 1944. השלטון החדש, שתמך באופן רשמי ביציאה לגאלית, לא רדף בפועל את אלה שהתכוונו לעשות זאת בצורה לא לגאלית. לעומת זאת, עם התמסדותו של הוועד היהודי המרכזי הזמני לפי מפתח מפלגתי, החלו חברי ה"בונד" ופפ"ר להתנגד ליציאה הבלתי לגאלית מפולין. הם טענו, שמעט יהודים יישארו בה בעקבות יציאה לא מבוקרת, והדבר מערער את הסיכוי לשיקום חייהם שם. הם נקטו במעשי הפחדה ואיום כלפי המטיפים ליציאה מפולין, וביקשו עזרה מזרועות הביטחון בביצוע איומיהם.¹⁴⁴

בין פעילי הבריתה שררה דריכות רבה כלפי התפתחויות בהפעלת החזית המערבית. עם שחרורם של שטחי פולין והופעת ניצולים בהם, היה ברור להם שיש צורך להכין פעילים נוספים.

אחרי שחרורם של השטחים המערביים של פולין החלה, למרות החורף העז, נדירת עמים בשטחי פולין עצמה. הפולנים משוחררי המחנות חזרו ככל דרך אפשרית לבתיהם בתקווה למוצאם. תושבי וארשה מלפני המלחמה, גם אם ידעו שהעיר הרוסה, שאפו להגיע אליה כדי לברר את גורל משפחותיהם. הריפאטריאנטים הפולנים מאוקראינה, בילורוסיה וליטא נסעו למקומות בהם הוקצו נחלות לאיכרים שביניהם או דיור עירוני לאוכלוסיות העירוניות. כל אלה חצו בכיוונים שונים את הארץ ונדרו בין הצבאות הפולני והסובייטי שהתנהלו לחזית, שהתקרבה מהר לגבול הישן בין פולין לגרמניה, ועמדו לחצות אותו. בין ההמונים הנודדים היה גם קומץ יהודים ניצולי מחנות אושוויץ, האסא"ג ומשקים חקלאיים גרמניים על אדמות פולין, שתוסלו עתה. היהודים התרכזו בעיקר בערים הגדולות, ונוכח מספרם ההולך וגדל של אלה הגיעו ראשי "הבריתה", שישבו עדיין בלובלין, למסקנה שיש ליצור במהירות קשר איתם, להביא בפניהם את בשורת הציונות ולשלבם במפעל "הבריתה", כפעילים או כעוזבים את פולין. ניסן רוניק ודוד מלר (שחזר בפברואר 1945 ממוסקוואה),

עברו מלובלין לקראקוב, כשהדבר התאפשר, והקימו בעיר זו מרכז נוסף של "הבריה"ה". הם ביקרו בערים שבהן נוצרו ריכוזים של יהודים, כדי לפגוש הן חברים מן התנועה והן צעירים שאפשר להכניסם בסוד ההתארגנות ולגייסם לשורות הפעילים. מן הראוי להזכיר, שגם מנהיגי ה"ליגה" החלו בשיקום בערך באותם הימים.¹⁴⁵

לאחר ימים לא רבים, בערך בחודש מרס, הסתמנו כבר סוגי האוכלוסייה בהם אמורה היתה לטפל "הבריה"ה" באביב 1945; התכנון היה להקיף גם את היהודים שכבר חזרו לפולין וגם את אלה שעמדו לחזור אליה ממערב, עם התקדמות הצבא הסובייטי על אדמת גרמניה; עניין חזרת יהודי פולין מכריח-המועצות עדיין נראה רחוק.

סוגי הפעילות שעמדו על הפרק היו: (א) עזרה במעבר הגבול לקבוצות קטנות של מבוגרים, זוגות נשואים, משפחות ואנשים בודדים. המדובר באנשים בעלי עבר ציוני. בדרך כלל הם היו במצוהר חברים ב"איחוד", או ידועים כאוהדים. (ב) ארגון קבוצות נוער לשהות זמנית בקיבוצים ב"איחוד", בעזרת המחלקה להכשרה ולנוער, והעברתם דרך הגבולות בהשגחת מדריך מהתנועה; לעתים היה זה ראש הקיבוץ עצמו. קבוצות אלה היו מיועדות להמשיך לחיות במסגרתם עד כואן לארץ-ישראל. (ג) טיפול בעריקים מהצבא, בעלי עבר ציוני.

ער א:

להלן סיפורן של שתי משפחות, בלומה וגרשון וורוצלבסקי,¹⁴⁶ וקלרה וארטק מעיין, וציאתן במסגרת הבריה"ה שארגן ה"איחוד". שתי המשפחות הנ"ל הגיעו ללודז' לאחר שחוררה. הן לא הכירו זו את זו לפני המלחמה. גרשון היה לפני המלחמה חבר ב"חלוץ" כלל-ציוני. עם משפחת וורוצלבסקי הגיע לעיר אחיה של בלומה, צבי ווירבסקי, שעבר איתם את כל סבלות המלחמה. הם היו בוויילנה בקיבוץ "הנוער הציוני", ולאחר מכן התגלגלו במחנות. הם נסעו ארבעה שבועות ברכבת מלידה ללודז', ולעתים היו צריכים לשחד את עובדי התחבורה כדי להיכנס לקרון.

בלודז' פגשו מספר מכרים מלפני המלחמה (פרשקר ועוד). שני הגברים מהמשפחה ביקרו בעיר מוצאם קליש, ומצאו בה רק שמונה ניצולים. בחודש מרס היו מוכנים לעזוב את פולין ולצאת לדרך. הם ביקרו בלובלין ופגשו את ניסן רוניק, אותו הכירו עוד מימי וילנה, וקיכלו ממנו הורכה על סדרי הבריה"ה מפולין. רוניק סיפק להם על הקמתו של ה"איחוד", ארגון ציוני חדש, שרוב הפעילים ב"בריה"ה מטעמו הם חברי "הנוער הציוני" או "עקיבא". מלודז' יצאו כמה ימים לפני חג הפסח, עברו את העיר ז'שוב, ואת הגבול עברו בקרוסנו, לא כיהודים אלא כריפאטריאנטים יוגוסלויים.¹⁴⁷ מסיבה זו היה על בלומה להשמיד את הוימן שניהלה בזמן המלחמה, הכתוב בשפה הפולנית. בחג הפסח

145. שיחה עם זונשיין, לעיל, הערה 5.

146. ראה שיחה עם בלומה וגרשון וורוצלבסקי, 28.1.88.

147. בין משותרי מחנה האסאג היו יוגוסלויים רבים. לעיל, הערה 34.

היו בקלאונבורג, והוזמנו לבתים של יהודי העיר לליל הסדר. למחרת נסעו ברכבת עם עוד 20 צעירים מ"הנוער הציוני" עד לבוקרשט.

משפחת מעיין עברה את המלחמה עם ניירות אריים. הם קיבלו הדרכה על דרכי הבריחה מדוד מלר (יחד איתם יצאו גם אמה של קלרה, סבינה, ואחותה מלה). את הדרך לנקודת מעבר הגדול עשו בכוחות עצמם, בדומה ליוצאים אחרים. בעיר ז'שוב, עיר מוצאה של קלרה, מצאו את יצחק קופרברג, שכפי שראינו, היה פעיל מרכזי של "הבריחה", ואת פייגעלה אשתו, שעסקה בהכנת תעודות זהות של ריפאטריאנטים יוגוסלויים לעוברים את הגבול.¹⁴⁸ ההדרכה שקיבלו ממנה לקראת ביקורת הגבול כללה גם מידע בסיסי על השלטון ביוגוסלביה.

הם נסעו ברכבת של ריפאטריאנטים, שבה נסע גם ניסן רזניק עם קבוצת אנשים. רבים מהנוסעים היו תלויים על הדלתות ועל הגגות מחמת הצפיפות. הנסיעה עד למעבר הגבול בקרוסנו ארכה 3 ימים, ובי-במאי עצרה הרכבת בשדה פתוח, נשמעו פעמוני כנסיות, ועל רקע צלולם באה הודעה ברמקול, שהמלחמה נגמרה. האנשים ירדו מהקרונות, רקדו שעה ארוכה בשדה, עד שנשמעה צפירת הקטר אשר בישרה על המשך הנסיעה.

בתאריכים שבין שני הטרונספורטים האלה עברו את הגבול קבוצות פעילי "איחוד", שאחת מהן כללה את ד"ר פלדשו ואשתו, את ד"ר נח קפלינסקי,¹⁴⁹ את ד"ר אריה באומינגר ועוד. אנשים כאלה היו מגיעים בדרך כלל לנקודת בריחה מוסכמת בכוחות עצמם; אנשים מבחוץ, כאשר הצטרפו לקבוצה, היו צריכים לשלם סכום כסף מסוים עבור הטיפול בבריחתם.

עד ב:

מדריך הקיבוץ המועמד ליציאה מפולין היה מקבל יומיים עד שלושה לפני מועד היציאה הודעה על העומד להתרחש, והיה מכין את קבוצתו לדרך. בעיית מטען לא היתה קיימת כלל. צידה לדרך קיבל כל אחד ליום או יומיים עד מעבר הגבול. ההדרכה כללה הסברים על התנהגות ואזהרה שלא להרבות בדיבור, ובקירבת הגבול ובזמן חצייתו לשתוק, כדי שביקורת הגבולות לא תגלה את מוצאם האמיתי. תחנה חשובה לקראת חציית הגבול היתה העיר קטוביצה.

עד ג':

רגשות בדידות ויתמות ליוו את ההיילים היהודים מאז התגייסותם לצבא הפולני.¹⁵⁰ האנטישמיות ששררה בו לא הקלה על הרגשה זו. נוסף לכך, כידוע, האוכלוסייה בפולין לא הסבירה פנים לצבא זה, ככלל, וליהודים שבו בפרט.

148. מוצאה מווילנה. היתה בגישו בעיר זו, השתייכה לתנועה הרוויזיוניסטית.
149. פרופ' קפלינסקי, חבר "העובד הציוני" ו"המפלגה הליברלית העצמאית", היה ממייסדי הפקולטה לרפואה באוניברסיטת תל-אביב.

150. על היהודים בצבא הפולני ראה: קלמן נוסבאום, והנפך להם לרועץ. היהודים בצבא העממי הפולני כברית המועצות, תל-אביב תשמ"ד.

לרוב החיילים היהודים לא נמצא בין הניצולים קרוב וגואל. היו גם כאלה שמוצאם היה ממקומות במזרח פולין, שהגבול החדש שבין פולין והרפובליקות הסובייטיות החדשות עמד למנוע מהם ביקור חדר-פעמי בערים שפעם היו ביתם. רבים מבין היהודים ששירתו בצבא הפולני החליטו אחרי המפגש עם היהודים הניצולים בפולין, ועם היוודעם על "הבריחה", לערוק מהצבא ולעזוב את ארמת פולין. ברור שאצל חיילים שהיו פעם חברי תנועות נוער ציוניות, צעד כזה התבקש כמעט כמסקנה כלתי נמנעת מהשרדותם.

נקדים לעניין הברחת עריקי הצבא את תיאור ארגון נקודת הבריחה מטעם ה"איחוד" בקראקוב. לצורך זה שימשו שתי דירות שנשכרו ברחוב ברקה יוסלוביצה (Josełowicza).¹⁵¹ בדירה אחת גרו מלר, רוניק, ולאחר מכן גם פעילי בריחה כמו דוד ויינשלבויס ועוד. מדירה זו קויימו, בין השאר, קשר עם נקודות ברחבי פולין. גם הדירה של זוסיה וליאון לוסטיג בלודז' שימשה כתובת להתכתבות בנושא הבריחה. הדירה השנייה שימשה מעין לשהות קצרה של מועמדים ליציאה מפולין. תקופה מסוימת ניהלו את הנקודה הזו דובקה (היום וולדהורן) וסכינה הוויגורוס (היום ברוק). שתיהן מהעיר גורליצה. תפקידן היה לדאוג לניקיון המקום, כולל כביסה ואוכל לשוהים בו, ולסידורי הלינה בחדרים. כסף להוצאות הן היו מקבלות מדוד או מניסן, על פי העלות לגולגולת, והיה עליהן למסור פירוט הוצאות. דוד ויינשלבויס היה האיש שהביא למקום את האנשים ללינת לילה אחד או יותר. הוא טיפל בכל העניינים הקשורים בהוצאתם מפולין. במקרים רבים היו אלה עריקים מהצבא, שהימצאותם בדירה היוותה סכנה גם להם וגם למטפלים בהם. צריך היה לדאוג לביגוד אורחני, לתעודות מתאימות, ולסילוק בגדיהם ונשקם האישי. לעתים היתה זו קבוצה של ניצולי התנועה, וכמובן נודמנו לכאן אנשים שונים, שמאחוריהם היו סיפורים שונים, אך איחד את כולם הרצון לצאת מפולין ולהגיע למולדת המובטחת. מספר השוהים בדירה ברזומנית היה משתנה, אך המספר המירבי היה 30 איש ללילה. מכאן מתקבל, שבמשך חודש אחד עברו את הדירה כמעט 900 איש. גם אם לא כל אלה ששהו בדירה זו היו עריקים, היתה זו תופעה כבדת משקל.

בחודש יוני, עם הצטרפות הקיבוצים לגל היציאה מפולין ועם יצירת נקודות מעבר גבול בנתיב שהוביל מערבה, גדל הצורך בפעילי בריחה נוספים, ובסוד פעילות זו אף הוכנסו צעירים רבים שעברו תקופה קצרה של פעילות הקיבוצים הראשונים.

לפי עדותו של מלר, ניהל ה"איחוד" באותה תקופה "בריחה" נפרדת, והסכם ה"קואורדינציה" היה קיים רק בין אנשי "דרור" (פועלי ציון צ"ס) והשומר הצעיר, דהיינו בין חברי ה"ליגה" בלבד. לעומת זאת רוניק לא היה פסקני בקביעת עניין הבריחה הנפרדת של האיחוד. לדבריו, נמשך בתחום זה שיתוף

151. תיאור נקודת "הבריחה" של ה"איחוד" בקראקוב נעשה על סמך שיחות עם דובקה וולדהורן, 29.10.90; שיחה עם סכינה ברוק, 16.11.90. סכינה היתה בין פעילי "הבריחה" גם בשנים שלאחר מכן. צילומה נמצא בתמונות "פעילות המתרת" (ראה D.1.5295), אריון "מורשת", גבעתי-חיבה, סכינה נפטרה בתל-אביב, בינואר 1991.

פעולה בין-מפלגתית, כפי שהיה לפני שובו של מלר לעבודה. בהפניית אנשים לקבוצות והעברתם את הגבול היתה קיימת חלוקה מפלגתית: פעולות הבריחה עלו כסף רב. האופי המחתרתי של המפעל, שכלל בין השאר הברחת דולרים מחו"ל לפולין והמרתם בשוק השחור,¹⁵² הצדיק במידה רבה את הוויתור על עריכת מסמכים בנדרון, הן לגבי ההכנסות והן לגבי ההוצאות. רוב הפעולות הכספיות נעשו אז בעל-פה או לפי קוד מוסכם. בכל זאת, ברצוני להתעכב על פירוטי האינפורמציה בדבר דרכי הזרמת כספים מרומניה לפעולת הבריחה לפולין באותם ימים.

דוד צימנד, חבר המשלחת והגזבר, מספר בעדותו¹⁵³ על שני משלוחי כסף, אחד על ידי ולולה רבינוביץ,¹⁵⁴ והשני על ידי קובה (יעקב) רזנוברג.¹⁵⁵ הראשון היה בחודש ינואר 1945 והשני באפריל. לאחר מכן ידוע לנו על שיגורן של שושנה ברוק וסוניה זליקסון (זינגר) מפולין לרומניה לשם הבאת כסף משם לפולין. בכל המקרים לא ידוע כמה דולרים היו ככל אחד מהמשלוחים. הנתון היחידי שקיבלנו מהשליחים איתם דיברנו היה, שלכל אחד מהם ניתנה "מזוודה מלאה דולרים". הכתובת הרשמית למסירת הכספים במקרה הראשון לא ידועה לי. במקרים האחרים קיבלו את הכספים רוניק-מלר, מלר וק' סולטניק. יש להניח שבכל המקרים הכספים היו מיועדים ל"בריחה" כולה, ולא ל"איחוד" בלבד. דוד מלר מסר לאריה שריד, בשיחה איתו, שבמסגרת ה"איחוד" עזבו את פולין בחודשים שהמאמר עוסק בהם כ-14,000 איש.¹⁵⁶ לפי נתונים אחרים שישנם בידינו, להערכתי, המספרים בסוגיה זו הם:

1. עד חודש מאי 1945 הגיעו לרומניה כ-2000 יהודי פולין¹⁵⁷ (לפי ניסן רזניק היו אנשי ה"איחוד" ביניהם קבוצה גדולה מאוד, אך לא הרוב).
2. לפי "כהן"¹⁵⁸ עד סוף אוגוסט עזבו את פולין כ-28,470 איש. לפי נתוני של מלר היווה ה"איחוד" כ-66% מכלל מפעל ה"בריחה". גם אם ניקח בחשבון שהמספר שרוד מלר נקט הוא מוגזם, מה שברור ללא ספק הוא, שה"איחוד" היה באותם הימים המפלגה המובילה בחזית הבריחה. המסקנה השנייה והחשובה, לא רק לגבי ה"איחוד", היא שרוב היוצאים בבריחה הציונית היו לא אנשי קיבוצים, אלא ניצולים מכוגרים, שלא נחשבו עוד כבני גוער. כמו כן יש

152. כפי שהזכרנו לעיל, שער החליפין היה לרוב 1:20 מסיבות שאין להיכנס אליהן כאן, לא רצתה ממשלת פולין לשנות את שער החליפין לגבי המוסדות היהודיים, והעלימה עין מדרכי החליפין של המטבע.

153. ראה ד' צימנד, "בשליחות ההצלה", משואה ד' (תשמ"ה), עמ' 109.

154. לגבי ולולה רבינוביץ, ראה גם קלס, עמ' 283.

155. ראה לעיל, הערה 70.

156. שיחת כהן עם שריד. אריה שריד היה שליח מטעם תנועתו בפולין בשנים 1945-1946 ועסק בפריץ ילדים יתומים ממזורים ומבתי פולנים. מחבר הספר על "החלוץ". ב"קואורדינציה" להצלת ילדים פעלו שרה נשמית ומנחם קוגדה.

157. ראה יהודה באואר, "בריחה", אנציקלופדיה של השואה, עמ' 214; קונבר, בהרצאת הסמינר באוניברסיטת תל-אביב, נקב במספר של 3000 (לעיל, הערה 28).

158. יוחנן כהן, לעיל, הערה 132, עמ' 468.

לזכור, שיש לנהוג זהירות בנתונים המספריים הנוגעים ליהודי פולין, ולקבלם רק כאמצעי להערכת גודלם של האירועים.

אין לטפל בכעיות היציאה הציונית מפולין בחודשים ינואר-יוני 1945 במנותק מענייני ה"חטיבה", שעל הקמתה הכריז אבא קובנר בבוקרסט ב-26 באפריל 1945.¹⁵⁹ ושמה המלא היה "חטיבת שרידי מזרח אירופה". עקרונות היסוד של ה"חטיבה" היו: עלייה בכל דור והקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. לאנשי ה"איחוד" היה קל לקבל את רעיון ה"חטיבה", שהרי רוב עקרונותיו היו זהים כמעט עם אלה של תנועתם.

במכתב שכתב ניסן רוניק למשה קול¹⁶⁰ ישנה חפיפה מלאה בין מה שנאמר עם הקמת ה"איחוד" באוגוסט 1944 ובין מה שנמסר על הסיבות להקמת ה"חטיבה" ומטרותיה.

אשר לשאלת החטיבה רצוני לברר לך כאן את זה עם מה אנו באים לעם היהודי וליישוב. המלחמה כנגדנו הראתה לנו שכל העולם השחור, האדום והדמוקרטי, כולם מאחדים בכדי להרוס אותנו [...] פתרון יחידי – מדינה יהודית, חיסול הגולה, התיישבות ובנין מהיר [...] אין היום הבדלי מעמדות בעם, יש מעמד אחד וזה עם ישראל.

ודוד צימנר כתב לאחר מכן:¹⁶¹ "אני ראיתי את רעיון החטיבה כרבר שיכול – אם יתגשם – להביא למפנה עצום, גם בארץ בכל עניין ההתיישבות והעלייה". בכתבה מ-1 באוגוסט 1945 כבר כתוב על התפוררות ה"חטיבה".¹⁶¹ בזמן הקמתה ראו חברי המשלחת הארצישראלית את המתרחש בעין יפה.¹⁶² במקורות שהזכרתי לא מצאתי כל אזכור על מעורבותו של פלדשו, הוגה הרעיון של ה"איחוד", בניכוש האידאולוגיה של ה"חטיבה". לא מתקבל על הדעת ששני אנשי רוח שופעי רעיונות אלה – קובנר ופלדשו – לא העלו כשיחתם גם את המשותף והמפריד בין ה"איחוד" ובין ה"חטיבה". אני מעזה לחשוב, כי כשם שהיו ביניהם שיחות בארבע עיניים בנושא הנקמה, כפי שהעיד לידובסקי על כך, היו ביניהם גם שיחות על ה"חטיבה" וגיבושה הרעיוני.¹⁶³ במהלכן של השיחות אולי הוסכם, שבגלל תרמיתו של פלדשו בעיני השלטונות

159. על כך ראה לעיל, הערה 157, עמ' 214, וכן דברי קובנר בשיחה עם יהודה באואר, הערה 28, עמ' 12 והלאה: "בלובלין התחלנו להגות רעיון אחד, שלימים היה הרעיון המרכזי שהנריק אותנו [...] חשבנו ששוב אין אנו מסוגלים לחזור על מסגרות פוליטיות קיימות". וכן קובנר, לעיל, הערה 28, עמ' 45-47. על העקרונות הרעיוניים של ה"חטיבה" ראה שכיב האש, עמ' 208-211.

160. ראה שיחה עם ניסן רוניק, לעיל, הערה 20; קטעים ממכתבו של ניסן ר' אל משה קול, כפי שפורסמו ב*משואה* ג (1975), עמ' 102; שיחה עם הלל זיידל, הערה 57.

161. על הוויכוח שעוררה ה"חטיבה" בחלק ההסתדרותי של המימסד הציוני והסיבות להתפרקותה ראה אניטה שפירא, עמ' 342-343. ראה דוד צימנר, "בשליחות הצלה", *משואה*, ד (תשל"ו), עמ' 110; וכן לידובסקי, "ושכיב האש", עמ' 212, לעיל, הערה 17.

161א. ראה הערה 71.

162. לידובסקי, שכיב האש, עמ' 208-211.

163. ראה לעיל, הערה 26.

והשמאל היהודי (פאשיסט), עליו לסגת נסיגה מלאה מכל מעורבות פומבית. כך, האיש שהיה הראשון להטיף לחידוש הפעולה הציונית בין שארית הפליטה, ושהיה מסוגל לתת לפעולה הציונית מעוף הגובל בחזון, במשך הזמן נשכחו זכויותיו – ואולי הושכחו במתכוון. לפי דעתו של רוניק, תרומתו הרעיונית של פלדשו לעיצוב התקופה, וכן בהתוויית דרך לביצוע, לא זכתה עדיין להערכה הראויה.

פיתוח נוסף והרהורים אידיאולוגיים

החודשים מאי-אוגוסט 1945 היו תקופה של המשך גרידה של יהודים ניצולים ממזרח פולין החדשה לערים שבחלקה המערבי. הדבר גרם כמובן לירידה במספר היהודים שישבו מזרחה מנהר הוויסלה. גרמו לכך מספר סיבות, ובעיקר:

1. הקבוצות האוקראיניות והפולניות-הלאומיות שגרו באזורים אלה הגבירו את מעשי הרצח של יהודים, הן כהמשך למעשיהם בימי המלחמה והן כפעולה נגד המשטר החדש. לכן, כדי לשמור על החיים העדיפו היהודים הניצולים לנודד מערבה.

2. האפשרויות לעזיבת פולין בכיוון מערב עם תום המלחמה היוו פיתוי ליהודים שרצו לעבור קודם כל למקומות שמשם עזיבת פולין היתה בעלת סיכויים סבירים. כתוצאה מכך קטנו הריכוזים בערים ביאליסטוק, לובלין, פשמישל וז'שוב, וההתארגנות בהן הלכה ונעלמה לגמרי. כך למשל, בדו"ח על הוועדים באיזור לובלין לחודשים נובמבר-דצמבר 1944 נאמר, שבעיר חלם "70% מאוכלוסייה יהודית עובדת בשלוש טחנות קמח – 12 איש, בשלושה כתי מלאכה לחייטות – 10 איש, בבית מלאכה לסנדלרות – 6 איש, 8 סיידים, 2 פחחים ומספר עובדים יומיים"¹⁶⁴. ב-4 במאי 1945 חזר צבי שור לעיר זו, עיר מולדתו.¹⁶⁵ הוא מצא בה 9 משפחות של יהודים בלבד, שכולן, מסיבות ביטחון, גרו בבית אחד, וגם אלה עזבו את המקום תוך מספר ימים.

חלק ממקומות אלה המשיכו להופיע במפת היהודים בפולין, בעיקר כגלל היותם נקודות מעבר מברית-המועצות לארץ זו (ביאליסטוק-פשמישל), או – כמו ז'שוב – נקודות אסטרטגיות של "הבריתחה". היהודים שעזבו את הערים הנ"ל נטו להתיישב בריכוזים של אחיהם, כגון לודז', קראקוב, קטוביצה וערי וגלמביה. בימים אלו החלו להופיע הניצנים הראשונים של התיישבות יהודית בשליזה התחתית.

ההתארגנות הציונית הלכה בעקבות המרכזים היהודיים. העבודה הארגונית ב"איחוד" נעשתה עתה גם על ידי ביקורים של חברי ההנהגה בסניפים

164. ראה שולקין, לעיל, הערה 31.

165. שיחה עם צבי שור, 6.11.88. משפחת שור (ארכיב אנשים) עברה את המלחמה בברית-המועצות. ב-3 במאי 1945 הגיעו לווארשה ולמחרת היום נסעו לחלם.

ובקיבוצים, ובאמצעות כנסים. ב־30 כיוני התקיים בווארשה מושב מועצת התנועה.¹⁶⁶ הוא נקרא להתכנס בשל הגידול במספר האנשים ובשל תוכניות הפיתוח לעתיד הקרוב. ההחלטות שנתקבלו באותו הכנס כללו ברכה ל"ממשלת האיחוד הפולנית"; ובקשה מהמוסד היהודי העליון בפולין ומגורמים ממשלתיים לתמוך במבצע להקמת מרכזי פרודוקטיביזציה (קיבוצים) למצן הנוער הציוני. על הקשר בין הפרודוקטיביזציה ובין הציונות נאמר שם, ש"נושא הפרודוקטיביזציה הוא מאבני היסוד של התנועה הציונית".

בפרסום של ה"איחוד" מס' 1 בשפה הפולנית, שהופיע באוגוסט, נכתב, שבאותו הכנס נתקבלו שתי החלטות נוספות.¹⁶⁷ האחת – הגדלת הייצוג של ה"איחוד" בוועד היהודי המרכזי, שיהלום את מעמד התנועה בקרב היהודים, והשנייה – הפניית משאלה לוועד המרכזי של ה"איחוד", ליסד ביטאון קבוע של התנועה ובו "כרוניקה של התנועה".

בפרסום דומה אבל מורחב יותר דווח, שבחודש יולי היו 21 סניפים:¹⁶⁸ לודז', וארשה, לובלין, קראקוב, צנסטוכובה, קילצה, רדום, אוסטרביץ, סקרזיסקי, קולובז', דיאלושיצה, אולקוש, שידלוביץ, גניוונץ; ובאיזור וגלמביה: בילסקו, גליביצה, חרוזוב, קטוביצה, מיסלוביצה, גנדין וסוסנוביץ. כן צוינו וארשה וזגמלמביה כאזורים לפיתוח נוסף. ידוע לנו, שבחודש אוגוסט היה כבר סניף בעיר זבוה (שלזיה עילית), ויש להניח שגם בערים נוספות נוספו סניפים. אין בידינו כל אינדיקציה לגבי מספר החברים בסניפים האלה, פרט לכך שמספרם עלה בהרבה על אלה שבקיבוצים.

לעומת זאת, בחוברת א' יאר "איחוד" באוועגונג, שפורסמה בספטמבר,¹⁶⁹ ניתן לקבל תמונה כמעט מלאה על הקיבוצים באותו הזמן, משתי החוברות הנ"ל, שמשלימות אחת את השנייה, לפי ה"כרוניקה". בחוברת בידיש, מספר הקיבוצים ביולי היה 12. מגיני הירשהאופט היה העורך של שלוש חוברות ה"איחוד". להלן לוח התפרסות הקיבוצים במקומותיהם, בציון מספר החברים בכל אחד מהם, כפי שמסרו הנציגים במועצה הראשונה של קיבוצי ה"איחוד" בפולין, ב־5 באוגוסט 1945.¹⁷⁰

166. דאס נייע לעבן, מס. 10 (11.7.45).

167. איחוד 1, עמ' 8, 12-14. החוברת פורסמה בפולנית.

168. ראה איחוד, 1, עמ' 18-19. החוברת פורסמה בשתי שפות. ראה גם מכתבו של ניסן בנדון, העובד הציוני (19.8.45), עמ' 24.

169. ראה בעמ' 18.

170. העיר רדום אינה מופיעה בשתי חוברות ה"איחוד", אך אלפרט (לעיל, הערה 104) אישר קיום קיבוץ בעיר זו.

המקום	מספר החברים	הערות
1. לודו (2 יחידות)	120	כנראה 2 קיבוצים, גילאי 14-22
2. קראקוב	84	
3-4. וארשה	40-28	שמו "מעפילים" (שני קיבוצים)
5. סונוביץ	40	השערה
6. קילצה	40	השערה
7. ביטום	85	
8. אוסטרוביץ	42	
9. זבדה	53	
10. גליביצה	40	+ 18 שגרו מחוץ לקיבוץ
11. צנסטרכובה	80	
12. רדום ¹⁷⁰	30	(השערה) לא הוזכרה ב"כרוניקה"
סה"כ	592	

ברברי הפתיחה מסר הלל זיידל, כי "האיחוד הוא עתה הגורם העיקרי בחיים היהודיים, הודות לכך שהוא מאחד בתוכו כל הכוחות היוצרים הלאומיים ברחוב היהודי." מתוך דברי המשתתפים בדיון, ומתוך עיון בהחלטות שנתקבלו,¹⁷¹ מצטיירת תנועה של צעירים הבטוחים בצירקת מטרתם ומודעים לאמצעים שיש לנקוט להשגתה. גם אם אין בתוכנן של ההחלטות כל חידוש מהותי לגבי הנאמר בכנס שלפניו, העובדה שהן נתקבלו בכנס ארצי חיזקה את תוקפן.

לפי דיווח הנציגים פעלו הקיבוצים במוסדות מאורגנים, בעלי תוכנית עבודה מגובשת, ובאחדים מהם ניתן כבר חינוך מקצועי. בדיון לא דובר על מחסור במזון ובביגוד ועל מצוקות אחרות בתחום הכלכלה. נושאים שהיו אופייניים בימים ראשונים להקמתם. כנראה עברה גם תקופת האימפרוביזציות בהשגת דיור, ריהוט וכו'.

סביב הנתונים בלוח הנ"ל ניתן לבנות אומדן של כלל אוכלוסיית הקיבוצים, החל מהקמתם בחדש אפריל ועד לסוף חודש אוגוסט, כמובן מתוך הסתייגות מפורשת, שבדומה לכל הנתונים הכמותיים מאותה התקופה, הוא ישמש להבנת המצב ולא יותר מזה. באותם חודשים (יולי-אוגוסט) שהו בקיבוצים לעתים חברים שונים למספר ימים בלבד, כ"תחנה לנדידות אישיות". לכן נראה לנו שעל הנתון של 592 מותר להוסיף כ־100 איש ולהעמידו על 692.

באותו זמן החלו אצל אחדים מדאשי ה"איחוד", חברי תנועות נוער לשעבר, הרהורים ראשונים, האם אין לשנות את העיקרון בדבר קיבוצי הנוער שיחוללו מהפכה בארץ-ישראל וישנו את המציאות הישראלית בכיוון פיזור המפלגות והקמת תנועה ציונית חלוצית אחידה, וזאת לאור התמורות במציאות הציונית

171. ראה הערה 169, עמ' 19.

בפולין, וגם נוכח הניסיון שהצטבר בדרך הארוכה לארץ-ישראל ולנוכח המתרחש בארץ-ישראל. ראשון היה מ' טאוכנר, שהציג את הרהוריו במכתבו מיום 27 ביולי 1945.¹⁷² לדבריו, ה"איחוד" הפסיק להיות המפלגה הציונית היחידה בפולין, ולא יכול לדבר עוד בשמם של כל הניצולים. שיתופם של אנשי גורדוניה, הרוויזיוניסטים והדתיים, שהשתייכותם ל"איחוד" היתה מובנת מאליה לפני שנה, הפך במשך השנה לחתירה למען "קואורדינציה". לפי טאוכנר, בעת כתיבת המכתב ה"איחוד" הוא כבר מפלגה ציונית כללית בלבד. עם בואם למערב אירופה מצאו אנשי הקיבוצים של ה"איחוד" בפולין מציאות ציונית שונה לגמרי מזו שבפולין. כאן כבר לא היו בניס מוגנים של המפלגה הגדולה בציבור הציוני. במערבולת הוויכוחים שהתנהלו בין שליחי המפלגות המיישבות של ארץ-ישראל ובין אנשי ה"חטיבה" שהגיעו מרומניה – בהשתתפות כל אנשי הקיבוצים מפולין ומרומניה – נכנעו אנשי ה"איחוד" לרוב החלוצי במקומות מסוימים (או שהשכנעו) ועזבו את תנועתם.¹⁷³ (הדיון בנושא זה חורג ממסגרת המאמר הזה, ולא ניכנס לסוגיה זו).

בהמשך דיווח טאוכנר, שנוסף לסכנות שארכו לאנשי ה"איחוד" בדרך, "הידיעות שהגיעו אלינו מארץ-ישראל אינן מוסיפות אופטימיות לאלה שחשבו שחלה שם מהפכה בהשקפות". מסקנתו היא, שיהיה צורך לוותר על ניסיון לשנות את המציאות הפוליטית בארץ, כי "אי אפשר בראש להבקיע תומה". טאוכנר מבקש מחבריו בארץ פיתרון לבעיה, גם אם לא ניסח אותה עד הסוף. בעוד ש"האיחוד" בפולין הלך והפך למפלגה ציונית כללית ודעותיו על התישבות בארץ-ישראל זהות כמעט במלואן עם אלה של "הנוער הציוני" ו"עקיבא" בארץ-ישראל, איך קרה שהתנועות נשאר בכל זאת נפרדות בארץ-ישראל? סגנון המכתבים היה זהיר ביותר. לא נאמר בהם, ולו ברמז, שבויקה האידאולוגית בין שתי התנועות, זו שבפולין וזו שבארץ-ישראל, טמונה מתורבות לאיחוד ביניהן, שאי אפשר יהיה להתעלם ממנה לאורך הימים. פעם נוספת התייחס טאוכנר להכרח בהכנסת "הבהרה וגיבוש" הרעיונות של ה"איחוד", בכנס בצ'עסטוכובה ב-5 באוגוסט. במסמך על הדיונים שם נאמר רק, ש"הכל חייב ללכת לפי הקו של הרעיון המעמיד מעל הכול את הפרימט הלאומי של הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל".¹⁷⁴

לפי התאריך שעל גבי המכתבים הנ"ל הם נכתבו ערב צאתן של המשלחות הציוניות לכנס הציוני הראשון לאחר מלחמת העולם השנייה, שעמד להיפתח בלונדון בסוף חודש יולי, וכוודאי נשלחו לתעודתם על ידי אחר מחברי המשלחת של ה"איחוד". הזהירות בהתבטאויותיו של טאוכנר גבעה אולי מכך, שבאותו כנס עמדה להתקבל הכרעה בעניין חלקן של התנועות ב"בריתה" בהתאם לגודלן. אנשי ה"איחוד" העדיפו שהקצבה לתנועתם תתקבל לפי גודל

172. ראה שני מכתבים של טאוכנר, ארכיון "משואה", לעיל, הערה 9.

173. ראה סיפור עזיבתה של קבוצת אכירס בגרץ את ה"איחוד" והצטרפותה לשומר הצעיר (הוכרת אכירס, עמ' 11).

174. לעיל, הערה 168, עמ' 19.

התנועה בפולין, ללא דיון בסוגיית הזיקה בינו ובין התנועה הקטנה שכארץ-ישראל.

המשלחת מטעם ה"איחוד" לכנס בלונדון, שכללה את מיכאל קוסובר, מגיסטר ליאון סלפטר, מרדכי זונשיין, דוד מלר ומשה גבלום, פרסמה עם סיום הכנס הצהרה אידיאולוגית.¹⁷⁵ בהצהרה לא היה כל סימן להרהורים על הצורך בתיקונים אידיאולוגיים, שפקרו חלק מראשי תנועת נוער ב"איחוד", כפי שהבאנום.

לסיכום הפרק, ניתן לקבוע בדרך של הכללה, שאחרי הכנס בלונדון ניצב ה"איחוד" בפני שתי בעיות: (1) הצורך בתיקונים האידיאולוגיים, כפי שהצגנו; (2) הבעיה הארגונית, והיא: איך שומרים על עוצמתו של ה"איחוד", כפי שהיתה לו בפולין, בדרכי נדידת חבריו מפולין ועד כואם לארץ-ישראל, ולאחר מכן במולדת עצמה. חיפושי תשובות לבעיות הנ"ל החלו בסוף ספטמבר 1945, עם כואו של יוחנן כהן, חבר קיבוץ תל-יצחק כשליח ראשון ל"איחוד" בפולין.¹⁷⁶

175. הצהרת ה"איחוד" בלונדון היא מיום 30.8.45. היא פורסמה ביידיש, בפולנית ובעברית. בעברית, *מנוכד העיזט*, 28.11.45.
 176. על יציאתו של יוחנן כהן לשליחות לפולין ראה: י' כהן, "כדרך אל שרידי השואה", *משואה יג* (תשמ"ה), עמ' 54-58.